

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

BUNGE LA TANZANIA

KAMATI YA BUNGE YA BAJETI

**TAARIFA YA KAMATI YA BUNGE YA BAJETI
KUHUSU MAPENDEKEZO YA MPANGO WA
MAENDELEO WA TAIFA WA MWAKA 2024/25
PAMOJA NA MAPENDEKEZO YA MWONGOZO WA
MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI YA SERIKALI
KWA MWAKA 2024/25**

6 Novemba, 2023

YALIYOMO

1.0. UTANGULIZI	1
1.1. Maandalizi ya Dira Mpya ya Taifa ya Maendeleo 2050.....	2
2.0. MAPITIO YA HALI YA UCHUMI.....	3
2.1. Ukuaji wa Uchumi wa Dunia.....	3
2.2. Ukuaji wa Uchumi wa Taifa	3
2.3. Ukuaji wa Uchumi wa Nchi za Afrika Mashariki.....	4
2.4. Mfumuko wa Bei.....	5
2.5. Urari wa Malipo, Biashara na Huduma.....	6
2.6. Ujazi wa Fedha na Karadha.	8
2.7. Mikopo kwa Sekta Binafsi	9
2.8. Viwango vya Riba	9
2.9. Sekta Ndogo ya Fedha (Micro-Finance).....	10
2.10. Deni la Serikali	10
2.11. Maendeleo ya Watu	11
2.12. Pato la Kila Mtu	12
3.0. MAPITIO YA UTEKELEZAJI WA MIRADI YA MAENDELEO YA MPANGO KWA MWAKA – 2022/23 NA ROBO YA KWANZA 2023/24	12
3.1. Mradi Na. 4281: Ujenzi wa Reli ya Kati kwa Kiwango cha Kimataifa (SGR)..	13
3.2. Utekelezaji wa Miradi ya Barabara.....	13
3.3. Mradi Na. 3172: Umeme wa Maji wa Julius Nyerere (MW 2,115).	16
3.4. Mradi Na 4294: Kuboresha Shirika la Ndege Tanzania (ATCL)	16
3.5. Mradi Na 3155: Kuchakata na Kusindika Gesi Asilia kuwa Kimiminika (LNG) – Lindi	16
3.6. Mradi Na 3176: Ujenzi wa Bomba la Mafuta Ghafi kutoka Hoima (Uganda) hadi Tanga (Tanzania) lenye urefu wa km 1,443.	17
3.7. Mradi Na. 3171: Mradi wa Makaa ya Mawe Mchuchuma na Chuma Liganga.....	17
3.8. Usambazaji wa Nishati ya Umeme Vijijini.....	18
3.9. Mradi Na. 6360: Ujenzi wa Miundombinu ya Bunge.....	18
3.10. Mradi Na. 6284: Programu ya Maboresho katika Utumishi wa Umma	19
3.11. Mradi Na. 6501: Vitambulisho vya Taifa.....	19
3.12. Huduma za Zimamoto na Ukoaji	20
3.13. Mradi Na. 4428: Uimarishaji wa Mashamba ya Magereza	21
3.14. Mradi Na. 4283: Ujenzi wa Mkongo wa Taifa	21
3.15. Mradi Na.4234: Mfumo wa Anuani za Makazi na Ukusanyaji wa Kodi za Majengo	22

3.16.	Kiwanda cha Viuwadudu Kibaha.....	22
3.17.	Mchango wa Mifuko ya Jamii katika Uchumi wa Viwanda.....	23
3.18.	Kilimo cha Umwagiliaji.....	24
3.19.	Mradi Na. 4486: Utekelezaji wa Programu ya Kuendeleza Sekta ya Kilimo Awamu ya Pili (ASDP II).....	25
3.20.	Upatikanaji wa Mbolea ya Ruzuku	25
3.21.	Upatikanaji wa Masoko ya Mazao ya Kilimo Ndani na Nje ya Nchi.....	26
3.22.	Kuimarisha Mifumo ya Upatikanaji wa Mitaji katika Sekta ya Kilimo	27
3.23.	Maliasili na Utalii	27
3.24.	Mradi Na. 4647: Kupanda Miti Kibiashara	28
3.25.	Soko la Bidhaa Tanzania- (Tanzania Merchantile Exchange-TMX)	29
3.26.	Mradi Na. 6260: Mradi wa Kuwezesha Taasisi: Kuimarisha Maendeleo ya Soko la Ndani na Nje – TANTRADE	30
3.27.	Sekta ya Afya	30
3.28.	Miradi ya Elimu.....	31
3.29.	Ardhi, Mipango miji, Nyumba na Maendeleo ya Makazi.....	33
3.30.	Huduma za Maji na Usafi wa Mazingira	34
3.31.	Hifadhi ya Mazingira na Kukabiliana na Mabadiliko ya Tabianchi.....	36
3.32.	Mfuko wa Maendeleo ya Jamii – TASAF.....	36
4.0.	MAENEO YA KIPAUMBELE YA MPANGO KWA MWAKA 2024/25	36
4.1.	Miradi ya Kielelezo	37
4.2.	Malengo na Shabaha za Ukuaji wa Uchumi.....	37
4.2.1.	Pato la Taifa linakadiriwa kukua kwa asilimia 5.2 mwaka 2023 na kuongezeka hadi asilimia 5.8 mwaka 2024.....	37
4.2.2.	Kupunguza nakisi kwenye urari wa biashara na huduma kwa kuongeza mauzo ya bidhaa na huduma nje ya nchi	38
5.0.	UGHARAMIAJI WA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA 2024/25.....	39
5.1.	Vyanzo Mbadala na Bunifu vya Kugharamia Miradi ya Maendeleo	39
5.2.	Ushiriki wa Sekta Binafsi katika Kutekeleza Mpango	40
6.0.	UFUATILIAJI, TATHMINI NA UTOAJI WA TAARIFA	41
7.0.	VIHATARISHI NA MIKAKATI YA KUKABILIANA NAVYO	42
8.0.	MAPUNGUFU YA UJUMLA YALIYOBAINIKA KWENYE MPANGO WA MWAKA 2024/25	43
9.0.	MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA TAIFA 2024/25	44
9.1.	Ukusanyaji wa Mapato	44
9.2.	Vihatarishi vya Madeni Sanjari.....	44
9.3.	Hatua za Kukabiliana na Vihatarishi.....	45

9.4.	Ratiba ya Maandalizi ya Mpango na Bajeti	45
9.5.	Uwasilishaji na Uchambuzi wa Mpango na Bajeti	46
9.6.	Kiwango cha Ubadilishaji Fedha	46
9.7.	Bajeti ya Maendeleo.....	47
9.8.	Mkakati wa Kuongeza Fedha za Kigeni	47
9.9.	Udhibiti wa Ununuzi kwa Kutumia Rasilimali za Ndani (Force Account)	48
9.10.	Maelekezo kwa Ofisi za Wakuu wa Mikoa na Mamlaka za Serikali za Mitaa.....	48
10.0.	MAONI YA JUMLA.....	48
10.1.	Miradi ya Kilelezo ya Muda Mrefu Ambayo Haijakamilika	48
10.2.	Wizara, Idara, Mamlaka na Taasisi za Umma Kutoshirikiana wakati wa Kupanga na Kutekeleza Miradi	50
10.3.	Ushirikiano wa Kimataifa na Uchumi wa Kidiplomasia	51
10.4.	Uwekezaji katika Taasisi na Mashirika ya Umma.....	52
10.5.	Ubia Baina ya Sekta ya Umma na Sekta Binafsi (PPP)	53
10.6.	Mwenendo wa Soko la Hisa	53
10.7.	Kuanzishwa kwa Mabaraza ya Biashara Kwenye nchi ambazo ni wabia wakubwa wa Biashara (<i>Tanzania Business Council – TBC</i>).....	54
10.8.	Uwezeshaji wananchi Kiuchumi (<i>Economic Empowerment</i>).....	54
10.9.	Tofauti ya Takwimu za Serikali.....	55
10.10.	Ujenzi wa Ofisi za Mwanasheria Mkuu wa Serikali	55
10.11.	Reli ya TAZARA (<i>Cape Gauge Railway-CGR</i>).....	56
10.12.	Miradi ya Nishati.....	56
10.13.	Mradi wa BBT (Building Better Tomorrow)	57
10.14.	Udhibiti wa Matumizi ya Serikali.....	58
11.0.	HITIMISHO.....	59

**TAARIFA YA KAMATI YA BUNGE YA BAJETI KUHUSU
MAPENDEKEZO YA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA WA
MWAKA 2024/25 PAMOJA NA MAPENDEKEZO YA MWONGOZO
WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI YA SERIKALI KWA
MWAKA 2024/25**

1.0. UTANGULIZI

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa Mujibu wa Kifungu cha 9(1) kipengele (a) cha Sheria ya Bajeti Sura 439 pamoja na Kanuni ya 113 (4) ya Kanuni za Kudumu za Bunge Toleo la Februari, 2023 naomba kuwasilisha Taarifa ya Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Bajeti kuhusu Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2024/25 pamoja na Mapendekezo ya Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa Mwaka 2024/25.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2024/25 ni Mpango wa nne katika mfululizo wa utekelezaji wa Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano (2021/22-2025/26) uliobeba Dhima ya “Kujenga Uchumi Shindani na Viwanda kwa Maendeleo ya Watu”.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa kina wa Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa 2024/25 pamoja na Mapendekezo ya Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa Mwaka 2024/25 kama ilivyowasilishwa na Serikali na kutoa ushauri wake. Uchambuzi wa Kamati ulifanyika kwa kurejea Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa miaka mitano (2021/22-2025/26), Ilani ya Chama cha Mapinduzi (CCM) kwa ajili ya uchaguzi mkuu wa mwaka 2020, Taarifa ya utekelezaji wa Mpango

wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2022/23, Taarifa ya Hali ya Uchumi wa Dunia ya mwezi Februari, 2022 inayotolewa na Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF) pamoja na Nyaraka na miongozo mbalimbali ya Serikali inayohusu uandaaji wa Mipango na Bajeti.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Taarifa hii imegawanyika katika sehemu kumi na moja ambazo ni Mapitio ya Hali ya Uchumi, Mapitio ya Utekelezaji wa Miradi ya Maendeleo ya Mpango kwa Mwaka – 2022/23 na Robo ya Kwanza 2023/24, Maeneo ya Kipaumbele ya Mpango kwa Mwaka 2024/25, Ugharamiaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa 2024/25, Ufuatiliaji, Tathmini na Utoaji wa Taarifa, Vihatarishi na Mikakati ya Kukabiliana navyo, Mapungufu ya Ujumla yaliyobainika kwenye Mapendekezo ya Mpango wa Mwaka 2024/25, Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa Mwaka Taifa 2024/25, Maoni ya Jumla, na sehemu ya mwisho ni Hitimisho.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Taarifa hii ina lengo la kubainisha maeneo mbalimbali katika mpango na mwongozo yanayohitaji kufanyiwa maboresho kwenye Mpango utakaowasilishwa.

1.1. Maandalizi ya Dira Mpya ya Taifa ya Maendeleo 2050.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Dira ya Taifa ya Maendeleo iliyopo hivi sasa inategemewa kufika ukomo mwaka 2025. Hivyo ni lazima tathmini ya Utekelezaji wa Dira hiyo ifanyike ikiwa ni maandalizi ya kutunga Dira Mpya ya Taifa. Kamati imebaini kwamba Serikali ipo katika mchakato wa kukamilisha tathmini ya utekelezaji wa Dira ya Taifa ya Maendeleo 2025 ili kujenga msingi wa uandaaji wa Dira inayofuata. Kamati inaishauri Serikali kukamilisha tathmini hiyo mwaka huu wa fedha ili itumike kuandaa Dira mpya ya 2050. Aidha, Kamati inaitaka Serikali katika mchakato huo kuzingatia maoni ya sekta

binafsi, taasisi za elimu, asasi za kiraia na mtu mmoja mmoja ili dira itakayotungwa iwe na sura ya Kitaifa.

2.0. MAPITIO YA HALI YA UCHUMI

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi katika viashiria mbalimbali vya uchumi ambavyo vina athari ya moja kwa moja katika utekelezaji wa Mpango na vinahatarisha uwezekano wa kutofikia malengo yaliyowekwa na Serikali. Uchambuzi wa viashiria hivyo ni kama ifuatavyo: -

2.1. Ukuaji wa Uchumi wa Dunia.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2024/25 yanaonesha kuwa ukuaji wa uchumi wa dunia umepungua kutoka **asilimia 6.3** mwaka 2021 hadi **asilimia 3.5** mwaka 2022. Kushuka kwa ukuaji wa chumi za nchi zilizoendelea ambazo tunafanya nazo biashara pia ni wabia wetu wa maendeleo, kutaathiri ukuaji wa uchumi wa Tanzania. Kamati inaishauri Serikali kuweka mikakati ya kukabiliana na hali hiyo ili uchumi wa Tanzania usitetereke.

2.2. Ukuaji wa Uchumi wa Taifa

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba uchumi wa Taifa kwa mwaka 2023 unatarajiwa kukua kwa **asilimia 5.2**. Aidha, kasi ya ukuaji wa uchumi wa Dunia, nchi zilizoendelea, nchi zinazoendelea na zinazoibuka, na nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara unatarajiwa kushuka hadi kufikia **asilimia 3.0, 1.5, 4.0, na 3.3** mtawalia, kama inavyoonekana kwenye **jedwali namba 1**. Sababu za kushuka kwa chumi hizo ni pamoja na kudororo kwa uchumi wa Taifa la China unaotokana na kushuka kwa uwekezaji katika sekta ya mali zisizohamishika (*Real Estate*), kupanda

kwa bei ya mafuta, athari za UVIKO-19, vita ya Urusi na Ukraine pamoja kuvurugika kwa mnyororo wa ugavi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchumi wa nchi nyingi duniani unaonyesha mwenendo wa kushuka katika mwaka 2023, wakati matarajio ya ukuaji wa uchumi wa Taifa yanaonyesha kupanda. Kamati inaishauri Serikali kuweka makisio ya ukuaji wa uchumi yanayoakisi uhalisia wa hali ya mwenendo wa ukuaji wa uchumi duniani.

Jedwali Na. 1: Mwenendo wa Ukuaji wa Uchumi wa Dunia (%)

KUNDI/MWAKA	2018	2019	2020	2021	2022	MATARAJIO	
						2023	2024
Dunia	3.6	2.8	-2.8	6.3	3.5	3.0	2.9
Nchi zilizoendelea	2.3	1.7	-4.2	5.6	2.6	1.5	1.4
Nchi zinazoendelea na zinazoibukia	4.7	3.6	-1.8	6.8	4.1	4.0	4.0
Nchi zinazoendelea na zinazoibukia Kiuchumi za Bara la Asia	6.5	5.2	-0.5	7.5	4.4	5.3	5.0
Nchi za Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara	3.2	3.3	-1.7	4.7	4.0	3.3	4.0

Chanzo: Taarifa ya Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2024/25

2.3. Ukuaji wa Uchumi wa Nchi za Afrika Mashariki

Mheshimiwa Mwenyekiti, pamoja na kwamba nchi ya Rwanda ni moja kati ya nchi 4 za Afrika ya Mashariki zenye mfumuko mkubwa wa bei, vilevile ni moja kati ya nchi zenye kasi kubwa ya ukuaji wa uchumi kati ya nchi zote za Afrika Mashariki (rejea jedwali namba 2 na namba 3). Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba ukuaji wa uchumi wa Rwanda

umechangiwa zaidi na sekta binafsi, kwa mfano mwaka 2022 sekta ya huduma ukiondoa huduma zinazotolewa na Serikali imechangia **asilimia 30.8**, kilimo kimechangia **asilimia 25** na uzalishaji viwandani **asilimia 10.4**. Ukuaji wa sekta hizi unadhihirisha kwamba sekta binafsi ndio inayochangia kwa kiasi kikubwa ukuaji wa uchumi wa Rwanda na kusaidia utengenezaji wa ajira na kupunguza umaskini kwa wengi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati pia umebaini kuwa sekta zinazokua kwa kasi nchini ni Madini (**asilimia 10.9**), Fedha na Huduma (**asilimia 9.2**), Malazi na Huduma ya Chakula (**asilimia 9.0**) na Umeme (**asilimia 7.6**). Ukuaji wa sekta hizi umechangiwa kwa kiasi kikubwa na uwekezaji wa Serikali. Kamati inaishauri Serikali kuendelea kuboresha mazingira ya biashara na uwekezaji ili kuchochea ushiriki wa sekta binafsi katika kukuza uchumi wa Taifa.

2.4. Mfumuko wa Bei

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imebaini kwamba bidhaa za chakula na vinywaji baridi zinachangia kwa **asilimia 28.2** ya mfumuko wa bei nchini. Kwa kuwa Mamlaka ya Hali ya Hewa Tanzania (TMA) imetabiri uwepo wa mvua za El nino kuanzia mwezi Oktoba hadi Desemba, 2023, na kwa kuwa kipindi hicho ndicho kipindi cha msimu wa kilimo ni wazi kwamba mvua hizo zinaweza kuathiri uzalishaji wa mazao ya kilimo. Kamati inashauri Serikali katika mwaka wa fedha 2023/24 kutoa fedha za kutosha kuwezesha Wakala wa Taifa wa Hifadhi ya Chakula (NFRA) kununua chakula cha kutosha ili kukabiliana upungufu wa chakula unaoweza kujitokeza. Hatua hii iende sambamba na kutenga fedha kwa ajili ya

ujenzi wa maghala na vihenge ili kuongeza uwezo wa NFRA kuweza kuhifadhi chakula.

Mheshimiwa Mwenyekiti, mapendekezo haya yanatokana na ukweli kwamba uwezo wa nchi wa kuhifadhi chakula ni **tani milioni 3** ambapo Serikali ina uwezo wa **tani 500,000** na tani **2,500,000** ni za watu binafsi na vyama vya ushirika. Uwezo huu ni mdogo ukilinganisha na mahitaji. Hivyo, Serikali ione umuhimu wa kuongeza miundombinu ya kuhifadhi chakula ili kile kitakachonunuliwa kiwe na sehemu ya kuhifadhiwa.

2.5. Urari wa Malipo, Biashara na Huduma

Mheshimiwa Mwenyekiti, urari wa jumla wa malipo, biashara na huduma una ziada ya **dola za Marekani milioni 273.50**. Uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa ziada hiyo imechangiwa na mikopo kutoka nje. Ziada hii haimaanishi kuwa Serikali ina uwezo endelevu wa kukuza akiba yake ya fedha za kigeni. Hii inatokana na ukweli kwamba nakisi katika urari wa biashara ya bidhaa iliongezeka kwa **asilimia 54.8** kutoka **dola za marekani milioni 4,616** mwaka 2021 hadi kufikia **dola za marekani milioni 7,100.3** mwaka 2022 kama inavyoonekana kwenye jedwali na. 2. Ongezeko hili lilitokana zaidi na uagizaji wa bidhaa na malighafi kutoka nje kwa ajili ya kutekeleza miradi ya maendeleo inayotekelezwa nchini.

Mheshimiwa Mwenyekiti, sababu nyingine zilizosababisha kuongezeka kwa nakisi ya urari wa biashara ni mvurugiko wa mnyororo wa ugavi duniani na vita vya Urusi na Ukraine, kupanda kwa bei za bidhaa za mafuta ya kula, petroli na mbolea pamoja na kuongezeka kwa riba katika soko la fedha la Taifa la Marekani. Sababu hizi zilisababisha kuongezeka kwa gharama za bidhaa zinazoagizwa kutoka nje na wakati

huo huo bei za bidhaa zinazouzwa nje zikiwemo bei za mazao ya biashara kama vile Kahawa na Korosho yalishuka bei.

Jedwali Na. 2: Mizania ya Urari wa Malipo, Biashara na Huduma

	2021/22	2022/23
Current account	-3,414.30	-4,860.10
Capital Account	440	284.5
Financial Account, excl. reserves and related items	3,640.70	4,587.30
Total	666.40	11.70
Net Errors and Omissions	-667.50	261.80
Overall Balance	-1.10	273.50

Chanzo: Benki Kuu ya Tanzania, 2023

Mheshimiwa Mwenyekiti, kutokana na uchambuzi huo, Kamati ina ushauri ufuatao ili kupunguza nakisi ya urari wa biashara na kuongeza fedha za kigeni:

- i. Kwa kuwa Serikali bado inaendelea na utekelezaji wa miradi ya kimkakati ambayo inatumia bidhaa nyingi zinazoingizwa kutoka nje ikiwemo chuma, kuna haja ya Serikali kuweka mkakati mahususi wa kuongeza mauzo ya bidhaa na huduma nje hususani utalii na usafirishaji ili kukabiliana na nakisi ya urari wa malipo ya kawaida. Hatua hizo zote kwa pamoja zitachangia kuimarika kwa thamani ya shilingi ya Tanzania dhidi ya sarafu nyingine za kigeni;
- ii. Serikali iboreshe mazingira yatakayowezesha uzalishaji wa bidhaa zinazoagizwa kutoka nje ya nchi ambazo zinaweza kuzalishwa ndani kama vile mafuta ya kula, nyuzi za pamba, sukari ya viwandani, chuma na ngano. Hatua hii itapunguza uagizaji wa

bidhaa hizi kutoka nje na kulinda akiba ya fedha za kigeni;

- iii. Kuandaa Sera za Kodi ambazo zitachochea matumizi ya bidhaa zinazozalishwa ndani kuliko zile zinazoagizwa kutoka nje ambazo zinaweza kuzalishwa nchini; na
- iv. Serikali iongeze uwekezaji pamoja na kuboresha mazingira ya uwekezaji na ufanyaji biashara katika sekta za utalii na madini kwa kuwa zina muitikio wa haraka katika viashiria vya kiuchumi na zinaongoza kwa kuliingizia Taifa fedha za kigeni.

2.6. Ujazi wa Fedha na Karadha.

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa ujazi wa fedha kwa tafsiri pana zaidi (M3) umeongezeka kwa **asilimia 13.7** kutoka **shilingi trilioni 35.5** hadi kufikia **shilingi trilioni 42.2** ikiwa imevuka lengo lililowekwa kwenye tamko la Sera ya fedha ya mwaka 2022/23 la **asilimia 10**. Aidha, kwa mujibu wa Taarifa ya Benki Kuu, ujazi wa fedha kwa tafsiri pana zaidi (M3) kufikia Agosti, 2023 ulikua kwa **asilimia 17.4** ukilinganisha na lengo la mwaka 2023/24 la **asilimia 10.3**.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa kuwa ujazi wa fedha kwa tafsiri pana zaidi (M3) imevuka lengo la **asilimia 10**, na kwa kuwa ongezeko hili linaweza kuchangia kuongezeka kwa mfumuko wa bei katika uchumi, Kamati inaishauri Serikali kupitia Benki Kuu kutumia nyenzo za sera ya fedha ili kudhibiti ujazi wa fedha kwenye uchumi uendane na malengo

yaliyowekwa. Vilevile, Serikali ihamasishe matumizi ya mfumo rasmi ya kifedha ili kupunguza kiwango cha fedha taslimu ambacho kiko katika mfumo usio rasmi. Hatua hii itaiongezea Serikali mapato na kuimarisha udhibiti wa sera za fedha, pamoja na kuyawezesha mabanki kuongeza amana na uwezo wa kukopesha.

2.7. Mikopo kwa Sekta Binafsi

Mheshimiwa Mwenyekiti, mikopo ya sekta binafsi imekua kutoka **asilimia 9.9** mwaka 2021/22 hadi kufika **asilimia 22.2**. Ukuaji huu umevuka lengo la Tamko la Sera ya Fedha la mwaka 2022/23 la **asilimia 10.3**. Uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa mikopo iliyoelekezwa kwenye shughuli za kilimo iliongezeka kwa **asilimia 44.5**. Ukuaji huu ulichangiwa uwepo wa dirisha la **shilingi trilioni moja** lililofunguliwa na Benki Kuu ili kuhamasisha benki za biashara kukopesha sekta ya kilimo kwa riba isiyozidi **asilimia 10**. Aidha, ni dhahiri kwamba bila uwepo wa dirisha hili, kungekuwa na mikopo michache kwa ajili ya kutekeleza shughuli za kilimo ukizingatia vihatarishi vilivyopo katika sekta hii. Hivyo, Kamati inashauri Serikali kuhamasisha Benki Kuu kuendeleza uwepo wa dirisha hili muhimu ili kuchochea mikopo kwa sekta ya kilimo na kuongeza mchango wake katika pato la taifa pamoja na kupunguza umaskini.

2.8. Viwango vya Riba

Mheshimiwa Mwenyekiti, kuna uhusiano wa moja kwa moja kati ya riba ya mikopo na mfumuko wa bei. Mfumuko wa bei nchini ulifika **asilimia 4.6** katika mwaka ulioishia Juni, 2023 wakati riba za mikopo zilikuwa **asilimia 16.04** ikiwa ni mara **3.5** ya mfumuko wa bei na tofauti ya takribani **asilimia 8.4**

ikilinganishwa na riba za amana ambazo kwa kipindi hicho ilikuwa **asilimia 7.64**. Kamati inaamini kwamba viwango hivi vya riba pamoja na ada na tozo kubwa kwenye miamala ndio chanzo cha faida kubwa kupita kiasi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali kufanya tathmini ya gharama za uendeshaji wa mabanki nchini na kubaini chanzo cha riba kubwa ili kusaidia kupunguza riba za mikopo na tozo za miamala na hivyo kuhamasisha wananchi wengi zaidi kutumia huduma za kibenki. Vilevile, Kamati inashauri riba za mikopo kwa watumishi wa umma na waliopo kwenye ajira rasmi na za kimkataba zipunguzwe kutokana na ukweli kwamba mikopo kwa watumishi wa umma inalipwa na waajiri moja kwa moja kutoka kwenye mishahara, na hivyo uwezekano wa kutolipika ni mdogo.

2.9. Sekta Ndogo ya Fedha (Micro-Finance)

Mheshimiwa Mwenyekiti, hadi kufikia mwezi Juni 2023, Benki Kuu ya Tanzania imetoa leseni **1,307** na kusajili vikundi vya akiba na mikopo **42,257**. Aidha, pamoja na uwepo na Sheria ya Sekta Ndogo ya Fedha Na. 10 ya mwaka 2018, sekta hii haisimamiwi kikamilifu na hivyo kusababisha kuongezeka kwa mikopo isiyo rafiki na inayoleta madhara, na madhila kwa wananchi. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kuwa sekta hii inasimamiwa kwa karibu kwa kuhakikisha kanuni za sheria hiyo zinafuatwa ikiwa ni pamoja na masharti ya kumlinda mkopaji dhidi ya mikopo isiyo rafiki yaliyoko kwenye sheria hiyo.

2.10. Deni la Serikali

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba uwiano wa ulipaji wa deni kwa mauzo ya nchi

unakaribia ukomo wa **asilimia 15** ambapo hadi Juni, 2023 uwiano huu ulikuwa **asilimia 14.1**. Mwenendo huu una athari kwenye akiba ya fedha za kigeni ukizingatia kwamba takribani **asilimia 58.71** ya deni la Serikali ni deni la nje ambalo hulipwa kwa fedha za kigeni. Hivyo, endapo mauzo ya nchi hayawezi kukidhi malipo ya deni basi italazimika kutumia akiba ya fedha za kigeni kulipa deni na hivyo kupunguza uwezo wa nchi kuagiza bidhaa na huduma nje. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuchukua hatua za makusudi za kuchochea mauzo ya nje kwa kuongeza mauzo ya mazao ya kibiashara yalioongezewa thamani, kuchochea uzalishaji wa bidhaa za viwandani, kukuza sekta ya utalii pamoja na huduma ili kuimarisha akiba ya fedha za kigeni.

2.11. Maendeleo ya Watu

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa mujibu wa matokeo ya sensa ya watu na makazi ya mwaka 2022, Tanzania ina jumla ya idadi ya watu **61,741,120**. Kati ya watu hao idadi ya nguvu kazi yenye umri kati ya miaka 15 hadi 64 imeongezeka kwa **asilimia 20.6** kutoka watu **25,750,116** hadi kufikia watu **31,047,894** ambayo ni sawa na **asilimia 54.8** ya idadi ya watu wote kwa mwaka 2022. Hata hivyo, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba idadi ya kundi tegemezi ni **asilimia 87** ya watu wote waliopo nchini.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa maana nyingine watu wanaofanya kazi Tanzania ni **8,026,346** kati ya watu **61,741,120** sawa na **asilimia 13** ya idadi ya watu wote. Takwimu hizi zinaashiria kwamba kuna idadi kubwa ya nguvu kazi ambayo haitumiki kikamilifu. Hivyo, Kamati inashauri Serikali kuweka mikakati itakayochochea uwekezaji zaidi

kuwekeza zaidi kwenye sekta zinazoweza kuzalisha ajira kwa wingi kama vile kilimo, mifugo, uvuvi, utalii, viwanda, usafiri na usafirishaji ili kupunguza utegemezi huo. Aidha, ni wakati muafaka kwa Serikali kuangalia upya Sera zake kuhusu idadi ya watu ili ongezeko la watu liende sambamba na kasi ya ukuaji wa uchumi.

2.12. Pato la Kila Mtu

Mheshimiwa Mwenyekiti, Taarifa inaonesha kuwa pato la mtu mmoja nchini limekua kutoka **dola za Marekani 1,080** mwaka 2020 hadi kufikia **dola za Marekani 1,200** mwaka 2023. Pato hilo hukotolewa kwa njia ya wastani wa Pato la Taifa kwa kila mwananchi ambapo Pato la Taifa kwa bei za miaka husika hugawanywa kwa idadi ya watu. Hivyo, kipimo hiki si kipimo kizuri cha kutathmini mgawanyo wa Pato la Taifa kwa kila mtu. Kamati inaishauri Serikali kuangalia uwezekano wa kutumia vipimo vingine vinavyozingatia vielelezo vingine vya hali ya umaskini nchini.

3.0. MAPITIO YA UTEKELEZAJI WA MIRADI YA MAENDELEO YA MPANGO KWA MWAKA – 2022/23 NA ROBO YA KWANZA 2023/24

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2022/23 ulitengewa jumla ya shilingi **trilioni 15.006** sawa na **asilimia 36.18** ya Bajeti ya Serikali. Hadi mwezi Juni 2023 jumla ya **shilingi trilioni 13.971** zilikuwa zimetolewa sawa na **asilimia 93.1** ya lengo. Uchambuzi wa utekelezaji wa miradi mbalimbali ni kama ifuatavyo:-

3.1. Mradi Na. 4281: Ujenzi wa Reli ya Kati kwa Kiwango cha Kimataifa (SGR).

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa kuendelea kutekeleza miradi mikubwa ya kimkakati ukiwemo mradi huu wa reli ya kisasa (SGR). Hata hivyo, ili reli hiyo iendeshwe kwa ufanisi na kuleta manufaa ni lazima urefu usipungue **kilomita 400**. Hivyo, Kamati inashauri Serikali kukamilisha haraka kipande cha reli kinachounganisha bandari ya DSM na kipande cha Morogoro hadi Makutupora (**kilomita 722**) ili reli hiyo ianze kutumika. Hatua hii itaisaidia Serikali kuanza kukusanya mapato kutoka kwenye mradi huu hasa ukizingatia kwamba mikopo iliyotumika kujenga reli hii inakaribia kuiva. Vilevile, Kamati inashauri masuala yafuatayo:-

- i. Katika mwaka wa fedha 2024/25, Serikali ihakikishe inatafuta fedha za kutosha ili kuziba pengo la ufadhili wa mradi kwa ajili ya uendelezaji wa mradi. Kutokufanya hivyo kutasabaisha ucheleweshaji wa malipo kwa wakandarasi ambao wameshakabidhiwa loti mbalimbali; na
- ii. Serikali ijielekeze kutumia mikopo yenye masharti nafuu na masharti ya kati katika ujenzi wa reli hiyo ili kuepuka matumizi ya mikopo ya kibiashara ambayo ina riba za juu na inaiva katika kipindi cha muda mfupi.

3.2. Utekelezaji wa Miradi ya Barabara.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa kuanzisha utaratibu wa ulipaji wa madai ya wakandarasi wa barabara nchini. Kuanzia Mwezi Agosti, 2023 Serikali imekuwa ikitoa **shilingi bilioni 70** kwa ajili ya kulipa wakandarasi, kati ya fedha hizo **shilingi bilioni 50 ni** kwa ajili

ya wakandarasi wa ndani na **shilingi bilioni 20** wakandarasi wa nje. Hatua hii inaenda kupunguza hati za madai na riba zinazotokana na ucheleweshaji wa malipo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa miradi yote ya barabara iliyotolewa Taarifa ya utekelezaji katika Mapendekezo ya Mpango na kulinganisha na utekelezaji wa miradi hiyo katika Mipango ya Mwaka mmoja mmoja iliyopita dhidi Mpango wa Miaka mitano na kubaini masuala yafuatayo:-

- i. Miradi mingi ya barabara imekuwa haikamiliki kwa wakati;
- ii. Baadhi ya barabara zimekuwa zikitolewa Taarifa miaka ya nyuma na hazijakamilika ila Taarifa zake hazionekani katika Taarifa ya Utekelezaji wake katika Mapendekezo ya Mpango;
- iii. Serikali kuingia mikataba mingine ya vipande vya barabara wakati vipande vilivyopo katika barabara hiyo hiyo utekelezaji haujafikia hata asilimia 50;
- iv. Serikali kufanya upembuzi yakinifu wa miradi ya barabara ambayo utekelezaji wake hautarajiwi kuanza ndani ya muda mfupi, na hivyo kulazimika kurudia kufanya tena upembuzi pindi mradi unapotaka kuanza kutekelezwa ikiwa muda mrefu umepita tangu upembuzi wa awali ulipofanyika;
- v. Serikali kutozwa riba kutokana na kuchelewa wa kulipa hati za madai ya wakandarasi;
- vi. Barabara kujengwa chini ya kiwango na hivyo kulazimu matengenezo ya mara kwa mara muda mfupi baada ya barabara kukamilika;

- vii. Usimamizi usioridhisha wa magari yanayozidisha uzito na hivyo kusababisha uharibifu wa barabara na madaraja;
- viii. Baadhi ya wakandarasi kushindwa kutekeleza miradi kutokana na kutolipwa kwa wakati na kupewa miradi mingi bila kupima uwezo;
- ix. Urefu wa barabara kubadilika katika taarifa mbalimbali za Serikali; na
- x. Uwepo wa wakandarasi wasio na uwezo .

Mheshimiwa Mwenyekiti, kufuatia uchambuzi huo, Kamati ina ushauri ufuatao:-

- i. Ujenzi wa miradi ya barabara kupimwa kwa ufanisi wa kila barabara kwa kulinganisha urefu uliokuwa umepangwa kujengwa katika mwaka husika. Hali ilivyo hivi sasa taarifa inayotolewa hujumuisha maeneo yaliyokamilika katika mwaka wa fedha uliotangulia na hivyo ni vigumu kupima ufanisi;
- ii. Upembuzi yakinifu wa barabara ufanyike pale tu ambapo Serikali ina nia ya kuanza ujenzi wa barabara husika;
- iii. Barabara zenye manufaa ya kiuchumi na za kimkakati zipewe kipaumbele;
- iv. Kupima uwezo wa wakandarasi kabla ya kuwapa zabuni za ujenzi wa barabara; na
- v. Kulipa kwa wakati madeni ya wakandarasi, ili kuepusha ongezeko la riba.

3.3. Mradi Na. 3172: Umeme wa Maji wa Julius Nyerere (MW 2,115).

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa hatua iliyofikia katika kutekeleza mradi huu ambapo hadi kufika mwezi Julai, 2023, Serikali ilikuwa imeshamlipa mkandarasi **asilimia 84.35** ya gharama zote za mradi. Mradi huu unatarajiwa kukamilika mwanzoni mwa mwaka 2024. Kukamilika kwake kutaleta Taifa manufaa makubwa ikiwa ni pamoja na upatikanaji wa umeme wa uhakika. Kamati inaitaka Serikali kuhakikisha kwamba mradi huo unakamilika kama ilivyopangwa.

3.4. Mradi Na 4294: Kuboresha Shirika la Ndege Tanzania (ATCL)

Mheshimiwa Mwenyekiti, pamoja na uwekezaji mkubwa ambao umefanywa na unaendelea kufanywa na Serikali kwa Shirika la ndege, bado viwanja vingi nchini vinakabiliwa na ukosefu wa miundombinu wezeshi. Miundombinu hiyo ni taa kwenye viwanja vya ndege vya kimkakati vya Arusha, Bukoba na Mtwara. Vilevile, miradi mingi ya ujenzi wa viwanja imekuwa inachukua muda mrefu kukamilika kama vile ujenzi wa jengo la abiria katika Kiwanja cha ndege cha Mwanza. Ili kuongeza idadi ya miruko, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba uboreshaji wa Shirika unaenda sambamba na uboreshaji wa miundombinu ya viwanja vya ndege.

3.5. Mradi Na 3155: Kuchakata na Kusindika Gesi Asilia kuwa Kimiminika (LNG) – Lindi

Mheshimiwa Mwenyekiti, mradi huu ukikamilika utakuwa na manufaa yafuatayo: kuchochea uzalishaji wa nishati ya

umeme, kuongeza matumizi ya gesi kama nishati ya kuendeshea magari na mitambo, kuongeza mauzo ya bidhaa hiyo nje ya nchi, kupunguza uharibifu wa mazingira kwa kutumia nishati hiyo majumbani pamoja na uzalishaji wa mbolea. Kamati inaishauri Serikali kukamilisha majadiliano mapema iwezekanavyo ili mradi uanze kutekelezwa na Taifa kunufaika.

3.6. Mradi Na 3176: Ujenzi wa Bomba la Mafuta Ghafi kutoka Hoima (Uganda) hadi Tanga (Tanzania) lenye urefu wa km 1,443.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa kulipa jumla ya **dola za Marekani milioni 193.03** kama sehemu ya mtaji wa **dola za Marekani milioni 308**. Aidha, ulipaji wa fidia umekamilika kwa **asilimia 99** ambapo wananchi **387** kati ya **388** wanaopisha ujenzi wa kambi zitakazotumika wakati wa ujenzi wameshalipwa, na wananchi **9,416** kati ya watu **9,510** wanaopisha eneo la mkuza wamelipwa. Aidha, kukamilika kwa mradi huu kutaleta Taifa manufaa makubwa ikiwa ni pamoja na kuongezeka kwa matumizi ya bandari ya Tanga. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha inaendelea kununua sehemu yake ya hisa ili mradi utakapokamilika Taifa linufaike na gawio.

3.7. Mradi Na. 3171: Mradi wa Makaa ya Mawe Mchuchuma na Chuma Liganga

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa kutumia jumla ya **shilingi bilioni 15.02** kati ya **shilingi bilioni 15.43** kwa ajili ya kulipa fidia kwa wananchi **1,048** kati ya wananchi **1,144**, sawa na **asilimia 97.3**. Duniani kote ni nadra sana kukuta makaa ya mawe na chuma kuwa kwenye

maeneo yanayokaribiana. Awali miradi hii ilipangwa kutekelezwa kwa pamoja ili makaa ya mawe ya mchuchuma yatumike kuyeyushia chuma cha Liganga. Hata hivyo, Kamati imebaini Serikali ina nia ya kutenganisha Miradi hii kwa kuanza kuchimba makaa ya mawe kwa sababu yamepanda bei katika soko la Dunia. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kutekeleza miradi hii kwa pamoja kama ilivyokuwa imepangwa awali ili kuleta manufaa yaliyokusudiwa pamoja na kupunguza gharama za miradi.

3.8. Usambazaji wa Nishati ya Umeme Vijijini

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa hatua iliyofikia ya kupeleka umeme vijijini ambapo vijiji **10,987** kati ya vijiji **12,318** vimeunganishwa na umeme sawa na **asilimia 89.19**. Hata hivyo, Kamati inaona ni vyema kukamilisha vijiji vilivyosalia **1,331** kabla ya kuelekeza kiasi kikubwa cha fedha kwenye vitongoji vilivyopo kwenye vijiji ambavyo vina umeme. Mfumo huo wa utekelezaji wa mradi unaathiri fedha zilizokuwa zimetengwa kwa ajili ya kukamilisha vijiji vilivyosalia. Kamati inashauri Serikali kutokuanza miradi mipya mpaka pale itakapo hakikisha kuwa mradi wa awali umekamilika kwa **asilimia 100**. Hatua hii itasaidia sio tu kupima ufanisi lakini vilevile kukamilika kwa maeneo yote ya mradi na kwa wakati.

3.9. Mradi Na. 6360: Ujenzi wa Miundombinu ya Bunge

Mheshimiwa Mwenyekiti, kati ya miradi iliyopangwa kutekelezwa na Ofisi ya Bunge ni pamoja na utwaaji wa maeneo yanayozunguka Bunge. Hatua iliyofikiwa ni kukamilika kwa daftari la uthamini ambalo limeshawasilishwa Wizara ya Fedha kwa ajili ya malipo. Kamati inashauri Serikali

kuhakikisha fidia inalipwa kwa maeneo yanayomilikiwa na watu binafsi mapema iwezekanavyo ndani ya muda wa miezi 6 uliowekwa kisheria kuisha. Hatua hii itasaidia kuepuka kurudiwa kwa zoezi la tathmini ambalo litasabisha kuongezeka kwa gharama.

3.10. Mradi Na. 6284: Programu ya Maboresho katika Utumishi wa Umma

Mheshimiwa Mwenyekiti, pamoja na Serikali kuendelea kuunganisha na kuhuisha mifumo yake bado kuna uwepo wa mifumo mingi ambayo haisomani, haijaunganishwa na haibadilishani Taarifa na mifumo mingine ya Serikali. Kwa mfano, Mfumo wa Utendaji Kazi kwa mtumishi (PEPMIS) na kwa taasisi (PIPMIS), Mfumo wa Taarifa za Kiutumishi na Mishahara (HCMIS), Mfumo wa Tathmini ya Mahitaji ya Watumishi wa Umma (e-HRP); Mifumo ya e-Mrejesho, e-Mikutano, e-Rufaa, e-Dodoso pamoja na Shared Helpdesk Mifumo hii yote inasimamiwa na Ofisi ya Rais Utumishi. Kamati inaishauri Serikali badala ya kuanzisha mifumo mipya ni vyema kuwe na mfumo mmoja (*core system*) wa watumishi wenye moduli mbalimbali ili kupunguza wingi wa mifumo na changamoto za kusomana na kubadilishana taarifa.

3.11. Mradi Na. 6501: Vitambulisho vya Taifa

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati katika nyakati tofauti imekuwa ikifuatilia na kutanzua changamoto zinazoikabili Mamlaka ya Vitambulisho vya Taifa (*National Identification Authority-NIDA*) kuhusu uchapishaji wa Vitambulisho vya Taifa. Hatua zilizochukuliwa ni pamoja na kuwezesha ulipaji wa deni la mzabuni la jumla ya **dola za Marekani milioni 7.6** sawa na **shilingi bilioni 17** na kusamehe kodi kwenye kadi

zinazotumika katika uchapishaji wa vitambulisho. Pamoja na hatua hizi zote, vitambulisho vilivyochapishwa katika muda wa mwaka mmoja ni **1,849,931** na hivyo kufikisha jumla ya vitambulisho vilivyochapishwa kuwa **12,863,269** kati ya idadi ya Watu **24,083,933** waliosajiliwa na kupewa namba ya utambuzi ikiwa ni sawa na **asilimia 50** ya waliotakiwa kupewa vitambulisho tangu kuanzishwa kwa Mamlaka ya Vitambulisho vya Taifa (Gazeti la Serikali, **namba.122 la tarehe 01/08/2008**).

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kwamba Mtambo uliosimikwa katika kiwanda cha kuchapisha vitambulisho vya NIDA una uwezo wa kuchapisha vitambulisho **4,500** kwa saa. Kwa vile upatikanaji wa kisilikoni (chip) za vitambulisho Duniani si changamoto tena, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba watu wote waliosajiliwa na wanaostahili wanapewa vitambulisho vyao. Aidha, wananchi ambao vitambulisho vyao vimekwisha tolewa na hawajavichukua wahamasishwe kwa kutangaza orodha ya majina yao na eneo ambapo vitambulisho vyao vipo ili waweze kuvichukua.

3.12. Huduma za Zimamoto na Ukoaji

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika siku za hivi karibuni yametokea matukio ya moto katika masoko makubwa nchini mfano soko la Kariakoo, Karume na Mbagala Rangi Tatu Dar es salaam. Matukio haya yamekuwa yakileta hasara kubwa kwa Wafanyabiashara na miundombinu ya biashara. Kamati inaishauri Serikali katika mwaka wa Fedha 2024/25 kuweka miundombinu ya maji na magari ya kuzimia moto kwenye maeneo ya masoko makubwa ili kuepusha hasara

zinazojitokeza kutokana na matukio ya moto. Vilevile, ni lazima kuhakikisha viwanja vyote vya ndege nchini vinakuwa na magari ya zimamoto yanayoendana na hadhi ya viwanja hivyo.

3.13. Mradi Na. 4428: Uimarishaji wa Mashamba ya Magereza

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa mwaka mmoja gharama ya kuwalisha wafungwa nchini ni **Shilingi bilioni 10.42**. Kamati inatambua kuwa, Jeshi la Magereza ni moja kati ya vyombo vya Serikali vyenye mashamba makubwa ambayo yangeweza kutumika kuzalisha chakula cha kutosha kuwalisha wafungwa na kuuza. Mashamba haya yamekuwa hayatumiki kikamilifu kutokana na kukosekana kwa mtaji wa kuyaendeleza ili magereza yaweze kuyasimamia na kuzalisha.

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika mwaka wa fedha 2024/25 Kamati inaishauri Serikali itenge fedha za kutosha kwa Jeshi la Magereza ili liendeleze mashamba yake. Aidha, kwa magereza ambayo hayana mashamba uwekezaji ufanyike kwenye miradi mingine kama vile ufyatuaji wa matofali na utengenezaji wa samani.

3.14. Mradi Na. 4283: Ujenzi wa Mkongo wa Taifa

Mheshimiwa Mwenyekiti, Tanzania iliunganishwa rasmi kwenye Mkongo wa Mawasiliano (Seacom International under sea fibre optic network) tarehe 23 Julai, 2009. Tangu Tanzania kuunganishwa na Mkongo huo kukabidhiwa Shirika la Mawasiliano Tanzania (TTCL), umeweza kusambazwa nchini kwa jumla ya **kilomita 8,319 kati ya lengo la kilomita 15,000** kwa miaka 14 sawa na wastani wa **kilomita 594.2** kwa mwaka. Kasi hii ya usambazaji ni ndogo ukilinganisha na

mahitaji. Kamati inaipongeza Serikali kwa kupunguza gharama za kutandaza njia ya mkongo kutoka **dola za marekani 100 kwa kilomita** hadi **dola za marekani 200**. Aidha, Kamati inaishauri Serikali kuangalia uwezekano wa kutumia mfumo wa ubia na makampuni ya mawasiliano yaliyopo nchini ili mkongo huo usambazwe kwa kasi kuliko kutegemea Bajeti ya Serikali pekee.

3.15. Mradi Na.4234: Mfumo wa Anuani za Makazi na Ukusanyaji wa Kodi za Majengo

Mheshimiwa Mwenyekiti, lengo la mradi huu ni kutambua anuani sahihi za makazi ya watu, biashara na ofisi. Kamati imebaini mradi huu unaweza kusaidia Serikali katika ukusanyaji wa Kodi ya Majengo. Kupitia mradi huu idadi ya nyumba zilizosajiliwa ni **12,768,909** kati ya nyumba **14,348,372** zilizopo kwa mujibu wa matokeo ya Sensa ya Watu na Makazi ya Mwaka 2022. Kwa kutumia takwimu hizi, Kamati inaishauri Serikali katika mwaka wa fedha 2024/25 kuongeza juhudi za ukusanyaji wa mapato kutoka chanzo hiki kwa walau kufikia ukuaji wa **asilimia 15** kutoka **asilimia 3** ya mwaka 2022/23.

3.16. Kiwanda cha Viuwadudu Kibaha

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa kuanza uzalishaji wa dawa za viuwadudu (*pesticides*) ambazo zinatengenezwa na kiwanda hicho. Hadi sasa dawa za viuwadudu aina 2 zinatengenezwa na kutumiwa katika mazao ya pamba pamoja na taasisi za utafiti kama vile TARI. Hatua hii ni njema kwa kuwa sasa wakulima wataachana na kutumia viuwadudu ambavyo si vya asili na vinamadhara kwa afya za bidanamu. Vilevile, itaipunguzia Serikali gharama za kuagiza

viuwadudu kutoka nje. Hivyo, Serikali ihamasishe matumizi ya viuwadudu vya asili na suala hili lipewe kipaumbele ni hatua madhubuti ya kuondokana na viuwadudu ambavyo si vya asili.

Mheshimiwa Mwenyekiti, aidha, Kiwanda cha Viuwadudu cha Kibaha kinakabiliwa na changamoto za kukosekana kwa ithibati pamoja na mtaji wa uendeshaji. Katika mwaka wa Fedha 2023/24, Kamati iliagiza Serikali kutenga kiasi cha **shilingi bilioni 2.3** ili zitumike kupata ithibati pamoja na kufanya uchambuzi wa soko la mbolea nchini. Ithibati hiyo itasaidia kiwanda hicho kuuza bidhaa zake kwenye masoko ya kikanda na kimataifa. Aidha, tafiti na tathmini inafanyika ili kuona uwezekano wa uzalishaji wa mbolea kwa sababu kiwanda hiki kina uwezo wa kuzalisha bidhaa hiyo. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali katika mwaka wa fedha 2024/25 kutenga na kutoa kiasi cha **shilingi bilioni 2.3** ili kiwanda hicho kiweze kupata ithibati na kukamilisha utafiti.

3.17. Mchango wa Mifuko ya Jamii katika Uchumi wa Viwanda

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kwamba Mifuko ya Hifadhi ya jamii Duniani huwekeza kwenye Hatifungani, Masoko ya Hisa, Majengo (*Real Estate*) pamoja na uwekezaji uliolindwa na mali (*Asset Backed Investment*). Uamuzi wa Serikali wa kuelekeza Mifuko ya Hifadhi ya Jamii kuwekeza moja kwa moja kwenye uchumi wa viwanda ulikuwa mzuri lakini njia iliyotumika haikuwa sahihi. Uwekezaji wa moja kwa moja kwenye ujenzi wa viwanda na uzalishaji mashambani sio mzuri sana kwa sababu mifuko hii haina uzoefu wa kuendesha na kusimamia miradi iliyoko kwenye sekta hizo na hivyo, kuhatarisha michango ya

wanachama. Hivyo, Kamati inaishauri Mifuko ya Hifadhi ya jamii kuliko kujiingiza moja kwa moja kwenye biashara ambazo haina uzoefu nazo ijielekeze katika masoko ya mitaji ili sekta binafsi ipate mitaji na kuwekeza kwenye sekta mbalimbali za uzalishaji kama vile Kilimo, ujenzi na viwanda.

3.18. Kilimo cha Umwagiliaji

Mheshimiwa Mwenyekiti, Tanzania ina jumla ya hekta **milioni 29.4** zinazofaa kwa ajili ya Kilimo cha umwagiliaji. Hadi kufikia mwezi Juni, 2023 jumla ya hekta zilizokuwa chini ya Kilimo cha umwagiliaji zilikuwa hekta **822,285.6** sawa na **asilimia 2.8** ya eneo lote linalofaa kwa umwagiliaji. Aidha, lengo lililokuwa limewekwa kwenye Mpango wa Maendeleo wa miaka mitano lilikuwa ni kufikia hekta **milioni 1.2** ifikapo mwaka 2025/26 ambapo hadi kufika Juni, 2023 limetekelezwa kwa **asilimia 68.5**. Kamati inatambua jitihada za Serikali katika kuwekeza kwenye kilimo cha umwagiliaji ambapo katika miaka 2 (2022/23 na 2023/24) imeongeza hecta **190,000**. Hata hivyo, kasi hii ni ndogo ukilinganisha na mahitaji ya kupanua eneo la umwagiliaji.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini ili kufikia lengo lililowekwa ni lazima katika kipindi kilichobaki kuongeza eneo la umwagiliaji kwa hekta **188,857.5** kila mwaka. Vilevile, Kamati imebaini kuna muingiliano wa Kitaasisi kati ya Bodi za Mabonde ya maji yaliyoko chini ya Wizara ya Maji na Tume ya Umwagiliaji iliyo chini ya Wizara ya Kilimo. Pamoja na kwamba Tume inajenga miundombinu ya umwagiliaji, mmiliki wa maji na anaeamua yatozwe kiasi gani ni Bodi za Mabonde ya Maji zilizo chini ya Wizara ya Maji.

Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuondoa mkanganyiko huu wa kitaasisi ili kuendeleza kilimo cha umwagiliaji.

3.19. Mradi Na. 4486: Utekelezaji wa Programu ya Kuendeleza Sekta ya Kilimo Awamu ya Pili (ASDP II)

Mheshimiwa Mwenyekiti, Programu hii ilipangwa kutekelezwa kwa awamu mbili ambapo awamu ya kwanza ilianza mwaka 2017/18 – 2022/23 na awamu ya pili ilitarajiwa kuanza kutekelezwa mwaka 2023/24 – 2028/29. Aidha, Taarifa ya Mapendekezo ya Mpango haijaainisha juu ya utekelezaji wa awamu ya pili baada ya awamu ya kwanza kukamilika Juni, 2023. Aidha, Kamati ilijulishwa kuwa utekelezaji wa awamu ya kwanza umefanyiwa tathmini na Wizara inakamilisha Mpango Mkakati wa Kilimo Tanzania 2050 (*Tanzania Agriculture Master Plan 2050*) ambapo awamu ya pili ya utekelezaji wa programu ya ASDP II itakuwa ni sehemu ya mpango huu. Lengo la Serikali kuja na Mpango huu ni ili kuhuisha Mipango ya kilimo na Dira ya Taifa ya Maendeleo inayotarajiwa ili kuleta tija na hivyo kuleta manufaa yanayotarajiwa. Kamati inashauri Serikali kukamilisha Mpango huo mapema kabla ya kuanza utekelezaji wa Dira ya Taifa ya Maendeleo ya 2050.

3.20. Upatikanaji wa Mbolea ya Ruzuku

Mheshimiwa Mwenyekiti, hadi kufikia Juni, 2023 jumla ya **shilingi bilioni 214.8** zilitumika kwenye ruzuku ya mbolea na hivyo kusaidia mbolea kupatikana kwa bei nafuu. Kutokana na ruzuku hiyo mbolea zilizosambazwa ziliongezeka kutoka **tani 363,599** mwaka 2021/22 hadi kufika **tani 531,091** mwaka 2022/23. Ongezeko hili limewezesha kuongezeka kwa uzalishaji wa mazao ya chakula kutoka **tani 17,148,290**

mwaka 2021/22 hadi **tani 20,402,014** mwaka 2022/23. Ili ruzuku hii iwe endelevu Kamati inaishauri Serikali kuchukua tahadhari katika utaratibu wa utolewaji wa ruzuku wa hivi sasa ili usije kusababisha hasara kama ilivyokuwa ruzuku ya mfumo wa vocha. Vilevile, Serikali ipitie upya viwango vya kodi, ada na tozo kwenye bidhaa ya mbolea ili ipatikane kwa bei nafuu.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa kuiwezesha Kampuni ya Taifa ya Mbolea (TFC) mtaji wa **shilingi bilioni 114 zilizotokana na mtaji kutoka Serikalini, mkopo wa JICA na ruzuku kutoka Serikalini** ili iweze kuagiza mbolea moja kwa moja kutoka kwa wazalishaji. Kamati inaishauri Serikali kuendelea kuwekeza katika Kampuni yake ya TFC ili iweze kuagiza mbolea kwa bei nafuu. Hatua hii itaenda kupunguza bei ya mbolea nchini.

3.21. Upatikanaji wa Masoko ya Mazao ya Kilimo Ndani na Nje ya Nchi

Mheshimiwa Mwenyekiti, mradi huu ulikuwa una lengo la kutafuta masoko ya mazao ya kilimo ya wakulima ndani na nje ya nchi. Aidha, Taarifa ya Mapendekezo ya Mpango inaonyesha kuwa wanunuzi wakubwa wa soko la mazao ya nafaka nchini ni Taasisi za Serikali. Hata hivyo, Kamati imebaini kwamba hakuna taarifa iliyotolewa kuhusu utafutaji na upatikanaji wa masoko nje ya nchi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inashauri Serikali kuendelea na mikakati ya kutafuta masoko ya mazao ya kimkakati nje ya nchi ili kuongeza fedha za kigeni kwa kushirikiana na sekta binafsi. Vilevile, Kamati inai shauri Serikali kuongeza uwekezaji kwenye miundombinu na mifumo

ya ithibati (*Certification*) ya bidhaa zetu ili ziweze zikidhi viwango vinavyotakiwa kwenye masoko ya Kimataifa.

3.22. Kuimarisha Mifumo ya Upatikanaji wa Mitaji katika Sekta ya Kilimo

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa upatikanaji wa mikopo katika sekta mbalimbali na kubaini kwamba katika mwaka wa fedha 2022/23, jumla ya **shilingi trilioni 2.622** zilitengwa na mabenki kwa ajili ya shughuli za kilimo kwa riba isiyozidi **asilimia 10** kwa mchanganuo ufuatao **NMB-trilioni 1.62, TADB- bilioni 151.7, CRDB-bilioni 801, Mfuko wa Pembejeo- milioni 70**. Hata hivyo, Kamati ilibaini kuwa kati ya kiasi hicho ni **asilimia 7 tu** kilitumika katika shughuli za uzalishaji na **asilimia 93** zilitumika kwenye biashara ya mazao. Kiwango hiki ni kidogo na hivyo ni wazi kwamba uzalishaji katika sekta hii itabaki kuwa chini. Kamati inaishauri Serikali kupitia Wizara ya Fedha na Benki Kuu kutumia nyenzo za sera za fedha na kibajeti ili kuhakikisha mikopo mingi inaeklezwa katika shughuli za uzalishaji wa kilimo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, aidha, Kamati inaipongeza Serikali kwa kutenga **shilingi trilioni moja** kwa ajili ya kukopesha mabenki yatakayotoa mikopo kwa sekta ya kilimo kwa riba isiyozidi **asilimia 10** na hivyo kutoa hamasa kwa mabenki ya biashara kutenga fedha nyingi.

3.23. Maliasili na Utalii

Mheshimiwa Mwenyekiti, idadi ya watalii imeongezeka kutoka watalii **922,692** mwaka 2021 hadi kufikia watalii **1,454,920** mwaka 2022 sawa na ongezeko la **asilimia 57.7**. Ongezeko hilo limeongeza fedha za kigeni nchini kutoka **dola**

za marekani bilioni 1.31 mwaka 2021 hadi kufikia **dola za marekani bilioni 2.53** mwaka 2022. Pamoja na ongezeko hili, sekta ya Utalii bado haijaweza kulinufaisha Taifa kama inavyotarajiwa ukilinganisha na idadi ya vivutio vilivyopo nchini. Taarifa ya Shirika la World Economic Forum (WEF) inaonyesha kwamba Tanzania ni kwanza katika Bara la Afrika na ya 12 duniani kwa kuwa na vivutio bora vya asili vya utalii na ya 32 kwa Bara la Afrika kwa kuwa na rasilimali bora za mali kale.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba sekta ya utalii inanufaika na mkopo wa *Extended Credit Facility* kutoka Shirika la Fedha la Kimataifa awamu ya 4 unaotarajiwa kutolewa mwezi Machi, 2024 wa **shilingi bilioni 349.8**. Fedha hizo zitumike katika kuboresha miundombinu ya utalii. Hatua hii itasaidia kuchochea ukuaji wa sekta hii na hivyo kuongeza ziada kwenye urari wa malipo ya huduma. Aidha, Serikali imepata mafanikio makubwa katika kudhibiti ujangili kupitia Jeshi Usu ambapo jumla ya **shilingi bilioni 2.7** zilitumika katika mwaka wa fedha 2022/23. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuboresha Jeshi Usu ili kuondoa changamoto zilizopo kwa kuwa bado Jeshi hilo ni muhimu katika Sekta hii.

3.24. Mradi Na. 4647: Kupanda Miti Kibiashara

Mheshimiwa Mwenyekiti, sekta ya misitu inaweza kuongeza fedha za kigeni kupitia biashara ya hewa ukaa (Carbon Trading). Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kupitia wakala wa misitu (TFS) kufanya tathmini ya misitu iliyopo nchini kwa lengo la kupata takwimu sahihi ili kunufaika na fursa ya biashara ya hewa ukaa. Aidha, Serikali ihamasishe wananchi

kupanda misitu ya kibiashara na kutunza misitu ya asili iliyopo ili kulinda mazingira na kujipatia kipato.

3.25. Soko la Bidhaa Tanzania- (*Tanzania Merchantile Exchange-TMX*)

Mheshimiwa Mwenyekiti, changamoto inayolikabili Soko la Bidhaa Tanzania ni uwepo wa mazao yaliyoimarika katika mfumo wa stakabadhi za ghala kuendelea kuuzwa kwa mfumo wa minada na hivyo wakulima kutopata kipato stahiki. Hivyo, inapendekezwa kutolewa kwa Tamko la Kisera litakaloruhusu mazao yaliyo katika Mfumo wa stakabadhi za ghala kuuzwa kupitia Soko la Bidhaa Tanzania (TMX). Vilevile, bidhaa zingine zinazoweza kuuzwa kwenye soko hilo ni mifugo, mazao ya misitu na madini.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Tamko hili liende sanjari na kuunganisha Sheria inayosimamia Stakabadhi za ghala na Sheria ya Masoko ya Bidhaa. Hivyo, Kamati inashauri Tamko hilo la kisera pamoja na kuunganisha Sheria vifanyike kabla ya msimu wa mavuno wa mwaka 2023/24 pamoja na kuondoa mkanganyiko uliopo baina ya soko la TMX na Bodi za mazao.

Mheshimiwa Mwenyekiti, vilevile, ili soko la TMX lifanye kazi vizuri ni lazima kuboresha kujenga miundombinu kwa ajili ya kuhifadhi mazao ya mbogamboga na matunda (*perishables*). Changamoto hii imesababisha mazao yaliyopo katika kundi hilo kushindwa kuuzwa kwenye la TMX. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kuwa katika mwaka wa fedha 2024/25 inatenga fedha kwa ajili wa ujenzi wa miundombinu hiyo ili kuongeza mazao katika mfumo wa stakabadhi na kuwasaidia wakulima wa mazao haya na hivyo kuongeza kipato.

3.26. Mradi Na. 6260: Mradi wa Kuwezesha Taasisi: Kuimarisha Maendeleo ya Soko la Ndani na Nje – TANTRADE

Mheshimiwa Mwenyekiti, kupitia azimio la Septemba 9, 2021 Bunge liliridhia mkataba wa Uanzishwaji wa Eneo huru la Biashara la Afrika (*Agreement Establishing African Continental Free Trade Area – AfCFTA*). Lengo la eneo hilo ni kukuza biashara, uchumi, uwekezaji pamoja na kuhamasisha umoja wa forodha Afrika. Kamati inaishauri Serikali kufanya tathmini ya kina ya fursa zilizopo katika Eneo huru la Biashara la Afrika ili elimu itakayotolewa kwa wafanyabiashara iwe na lengo la kulinufaisha Taifa na fursa zinazotokana na soko hilo. Aidha, Serikali iendelee kuhuisha taratibu za biashara na uwekezaji za ndani ya nchi ili kuvutia uwekezaji zaidi na kurahisisha ufanyaji biashara.

3.27. Sekta ya Afya

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imechambua utekelezaji wa miradi mbalimbali ya Sekta ya Afya na imebaini masuala yafuatayo;

a) Mradi Na. 5429: Huduma ya Afya ya Msingi

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba Taarifa ya Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo iliyowasilishwa na Serikali mwaka 2022/23 ilionyesha kuendelea na ujenzi wa **zahanati 495**. Aidha, Taarifa iliyowasilishwa na Serikali inaonyesha kukamilika kwa ujenzi wa **zahanati 228** na kuendelea na ujenzi wa **zahanati 72**, hivyo kufanya jumla ya Zahanati zinazoendelea kujengwa na zilizo kamilika kuwa 300 takwimu hizi zinaonyesha kwamba zahanati 195 hazikutolewa Taarifa kuhusu utekelezaji wake.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali kukamilisha zahanati 195 zilizokuwa kwenye mpango wa 2022/23.

b) Changamoto ya watumishi kwenye sekta ya Afya

Mheshimiwa Mwenyekiti, kamati imebaini kwamba hadi mwezi Machi, 2023 watumishi waliokuwa kwenye sekta ya Afya ni **106,616** sawa na **asilimia 48.7** sawa na mahitaji ya watumishi **219,061**. Hivyo, kamati inaishauri Serikali kuhakikisha inaajiri watumishi wa kutosha katika sekta hii ili Sheria ya Bima ya afya kwa wote iliyopitishwa na Bunge isikwamishwe na kukosekana kwa watumishi kwenye vituo vya kutolea Huduma za Afya.

c) Kuchochea Maendeleo ya Watu – Afya

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini bado kuna changamoto ya upatikanaji wa dawa kutokana na Bohari ya Dawa (*Medical Store Department-MSD*) kukosa mtaji wa kutosha. Changamoto hii imesababisha MSD kuwa duka la dawa badala ya kuwa bohari ya dawa. Jumla ya **shilingi bilioni 562** zinahitajika ili kuwezesha MSD kimtaji ili ijiendeshe kibiashara na kwa ufanisi. Hivyo, Kamati inashauri Serikali kutoa mtaji kwa Bohari ya Dawa (MSD) ili kuwezesha upatikanaji wa dawa, vifaa tiba na vitendanishi kwa wakati. Hivi sasa MSD inategemea fedha za Taasisi husika ili iagize dawa na vifaa tiba jambo ambalo limekuwa linachelewesha upatikanaji wa dawa.

3.28. Miradi ya Elimu

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi kuhusu utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa mwaka

2022/23 katika sekta ya elimu na kubaini kwamba fedha nyingi katika sekta hii zimeelekezwa katika maeneo yafuatayo: -

- i. Miundombinu ya kujifunzia na kujifunza;
- ii. Mikopo kwa wanafunzi wa elimu ya juu ambapo zimetumika shilingi **bilioni 656.9**; na
- iii. Elimu msingi na sekondari bila ada ambapo zimetumika **bilioni 454.96**

Mheshimiwa Mwenyekiti, maeneo ambayo yamepokea fedha kidogo ni kama yafuatayo:

- i. Ununuzi wa vitabu vya kiada na ziada;
- ii. Shughuli za utafiti ambapo zimetumika **shilingi bilioni 4.9** sawa na **asilimia 0.003 ya Pato la Taifa**, chini ya lengo la kutenga asilimia 1 ya pato la Taifa kwa ajili ya utafiti;
- iii. Mafunzo kwa vitendo; na
- iv. Mikopo kwa wanafunzi wa vyuo vya elimu ya kati.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kufuatia uchambuzi huo Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo: -

- i. Kutenga fedha za kutosha kwenye utafiti na ubunifu ili elimu inayotolewa iendane na wakati na mabadiliko ya sayansi na teknolojia;
- ii. Kuhakikisha elimu inayotolewa inaendana na mazingira na inawaanda vijana kwenye stadi za kazi kwa kuongeza mafunzo kwa vitendo;
- iii. Kufanya tathmini ya mahitaji ya rasilimali watu (human resource audit) ili kuangalia mahitaji ya wataalamu

katika kada mbalimbali kwa lengo la kuhakikisha elimu inayotolewa inaenda kukidhi mahitaji; na

iv. Mitaala ya elimu inayoandaliwa na Serikali iangalie mahitaji na hali ya uchumi ya eneo husika, pamoja na shughuli za kiuchumi za eneo husika ili kuleta tija.

3.29. Ardhi, Mipango miji, Nyumba na Maendeleo ya Makazi

Mheshimiwa Mwenyekiti, Sekta ya Ardhi nchini inakumbwa na changamoto zifuatazo: -

i. Kodi ya pango la ardhi kutokukusanywa kikamilifu, ambapo katika kipindi cha Julai 2022 - Mei, 2023 Serikali iliweza kukusanya **shilingi bilioni 132.97** sawa na **asilimia 53.2** ya lengo la kukusanya **shilingi bilioni 250.1** kutoka kwenye chanzo hiki.

ii. Migogoro ya ardhi mijini na vijijini;

iii. Kipande kimoja cha ardhi kugawiwa kwa mtu zaidi ya mmoja;

iv. Kutokuwepo kwa mipango miji na hivyo kuchochea makazi holela; na

v. Ucheleweshaji wa utoaji wa hati miliki za ardhi na urasimu katika ofisi za masijala za ardhi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, ili kukabiliana na changamoto hizo, Kamati inaishauri Serikali kutekeleza masuala yafuatayo katika mwaka wa fedha 2024/25;

i. Kufuatilia madeni ya pango la Ardhi kwa kuandaa na kutangaza orodha ya wadaiwa ambao hawajalipa kodi ya Ardhi na kuweka sharti la kisheria endapo Ardhi

haijalipiwa pango kwa miaka mitatu mfululizo, Hati irejeshwe Serikalini;

- ii. Kuharakisha na kuhamasisha upimaji wa ardhi mijini na vijijini ili kuondoa migogoro ya ardhi na makazi holela;
- iii. Kutumia mifumo ya kidigitali katika kuhifadhi nyaraka ili kuondoa urasimu uliopo katika ofisi za masijala ya ardhi nchini;
- iv. Kuharakisha mchakato wa utoaji hati miliki kwa wananchi waliokwisha lipia;
- v. Miradi ya upimaji na uendelezaji wa miji izingatie maeneo ya kupitisha miundombinu ya maji safi na maji taka, barabara, mkongo wa mawasiliano, umeme na gesi;
- vi. Kuangalia uwezekano wa kuanzisha kitengo cha kusimamia ukusanyaji wa kodi ya ardhi badala ya kutegemea maafisa ardhi; na
- vii. Kuhakikisha kiasi kikubwa cha fedha za mradi wa Benki ya Dunia wenye thamani ya **dola za Marekani milioni 150** zitumike kwenye upimaji wa Ardhi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, hatua zilizopendekezwa na Kamati zitapunguza migogoro ya wakulima na wafugaji, kuimarisha matumizi bora ya ardhi, kulinda vyanzo vya maji, kulinda uharibifu wa mazingira pamoja na kuongeza mapato ya Serikali.

3.30. Huduma za Maji na Usafi wa Mazingira

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa miradi ya maji iliyotekelezwa na kubaini yafuatayo;

- i. Jumla ya watu **milioni 12.6** hawapati huduma ya maji safi na salama na kati yao watu **milioni 9.4** wanaishi ni vijijini na **milioni 3.2** wanaishi mijini. Takwimu hizi zinaonyesha upatikanaji wa maji kwa wastani lakini haziakisi hali halisi ya upatikanaji wa maji mijini na vijijini. Jedwali namba 3 linaonesha hali ya upatikanaji wa maji vijijini na mijini. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali katika mwaka wa fedha 2024/25 kufanya tathmini ya kina ya upatikanaji wa maji safi na salama nchini ili kuwa na takwimu zinazoakisi uhalisia.
- ii. Kupitia fedha za mkopo wa Mpango wa Maendeleo kwa Ustawi wa Taifa na Mapambano Dhidi ya UVIKO - 19 (TCRP), Serikali ilinunua seti 25 za mitambo kwa ajili ya kuchimba visima vya maji pamoja na mabwawa. Aidha, Kamati imebaini kwamba mitambo hii haitumiki kikamilifu kutokana na kuwa kuna Mamlaka za Serikali za Mitaa hazina uwezo wa kifedha wa kukodi mitambo hiyo. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali katika mwaka 2024/25 kuzitaka Halmashauri zote nchini kutenga fedha kwa ajili ya kukodi mitambo hiyo ili itumike kikamilifu.

Jedwali Na. 3. Hali ya Upatikanaji wa Maji Salama Vijijini na Mijini.

Kiashiria	Idadi ya Watu	Idadi ya watu wanaopata maji vijijini na Mijini	Wasiopata maji Salama
Watu wanaokaa vijijini	40,501,519 (Asilimia 65.6)	31,376,838 (Asilimia 77)	9,372,302 (Asilimia 23)
Watu wanaokaa mijini	21,238,6019 (Asilimia 34.4)	18,052,810 (Asilimia 65)	3,185,791 (Asilimia 35)
Idadi ya Watu Wote	61,740,120 (Asilimia 100)	49,429,648 (Asilimia 80.06)	12,558,093 (Asilimia 19.94)

Chanzo: Taarifa ya Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2024/25

3.31. Hifadhi ya Mazingira na Kukabiliana na Mabadiliko ya Tabianchi

Mheshimiwa Mwenyekiti, pamoja na kwamba mabadiliko ya tabianchi ni moja ya sababu iliyoathiri utekelezaji wa bajeti na malengo ya Serikali, bado uwekezaji katika mazingira ni mdogo. Katika mwaka 2022/23 kiasi cha fedha kilichotumika kwa ajili ya shughuli za mazingira ni **shilingi bilioni 22.3**, kiasi hiki ni kidogo ukilinganisha na hali ya uharibifu wa mazingira. Kamati inaishauri Serikali kutafuta vyanzo vya uhakika vya mapato vya ndani na nje kwa ajili ya Mfuko wa Mazingira ili usaidie kukabiliana na athari za mabadiliko ya tabianchi. Mfano fedha za mfuko wa kufadhili miradi ya mabadiliko ya tabia nchi (climate change financing).

3.32. Mfuko wa Maendeleo ya Jamii – TASAF

Mheshimiwa Mwenyekiti, Serikali inatekeleza mradi wa Mfuko wa Maendeleo ya Jamii ikiwa ni moja ya njia za kutokomeza umaskini. Mradi huu unatekelezwa kupitia mkopo kutoka Benki ya Dunia. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kuwa mradi huu unakuwa endelevu pindi mkopo kutoka Benki ya Dunia utakapokoma.

4.0. MAENEO YA KIPAUMBELE YA MPANGO KWA MWAKA 2024/25

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mapendekezo ya Mpango wa mwaka 2024/25 yanatoa kipaumbele katika kukamilisha miradi na programu za maendeleo ambazo hazikukamilika katika Mipango iliyopita. Hatua hii inamaanisha kwamba miradi mipya itakayotekelezwa ni ile yenye matokeo ya haraka ili kuchochea kasi ya ukuaji wa uchumi kulingana na rasilimali zilizopo na mazingira ya uchumi duniani.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi kwenye maeneo ya kipaumbele na kubaini masuala yafuatayo;

4.1. Miradi ya Kielelezo

Mheshimiwa Mwenyekiti, miradi ya kielelezo iliyoainishwa kwenye mapendekezo ya Mpango wa mwaka 2024/25 ni michache ikilinganishwa na miradi ya kielelezo iliyoainishwa kwenye Mpango wa Miaka 5 (2021/22 – 2025/26). Miradi ambayo hijaorodheshwa ama haijatekelezwa au inatekelezwa kwa kususua. Miradi hiyo ni;

- i. Mradi wa kufua umeme wa maji wa Rumakali (MW222);
- ii. Ununuzi wa meli kwa ajili ya uvuvi wa bahari kuu;
- iii. Ujenzi wa reli ya Mtwara - Mbamba Bay na matawi ya Mchuchuma na Liganga kwa kiwango cha kimataifa (SGR); na
- iv. Mradi wa Magadi Soda Engaruka.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Hivyo, Kamati inaishauri Serikali ihakikishe kwamba miradi hii inaendelea kuwa ya kipaumbele katika bajeti ya mwaka 2024/25.

4.2. Malengo na Shabaha za Ukuaji wa Uchumi

4.2.1. Pato la Taifa linakadiriwa kukua kwa asilimia 5.2 mwaka 2023 na kuongezeka hadi asilimia 5.8 mwaka 2024

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa ukuaji wa uchumi wa Taifa na kubaini kwamba katika kipindi cha miaka 6 malengo ya makisio ya ukuaji wa uchumi yamekuwa hayafikiwi kwa wastani wa **asilimia 0.48** kutokana na sababu mbalimbali. Hata hivyo, Pato la Taifa kwa mwaka

2023 linakadiriwa kukua kwa **asilimia 5.2** kutoka **asilimia 4.7** ya mwaka 2022 sawa na ongezeko la ukuaji kwa **asilimia 0.5**. Vilevile uchumi huo unatarajiwa kuongezeka hadi **asilimia 5.8** mwaka 2024. Hivyo Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba makisio ya ukuaji wa uchumi iliyojiwekea yanakuwa halisi kwa sababu kutokufanya hivyo kutasababisha kutokufikia malengo na kuathiri utekelezaji wa mipango na bajeti. Jedwali namba 4 linaonyesha mwenendo wa maoteo na ukuaji halisi wa uchumi.

Jedwali Na 4. Mwenendo wa Maoteo na Ukuaji halisi wa Uchumi (2017-2022)

Mwaka	Pato la Taifa		
	Maoteo	Halisi	Tofauti
	A	B	(A-B)
2017	7.1	6.8	0.3
2018	7.2	7.0	0.2
2019	7.3	7.0	0.3
2020	6.9	5.5	1.4
2021	5.6	4.9	0.7
2022	4.7	4.7	0

Chanzo. Hotuba za Bajeti na Kitabu cha hali ya Uchumi

4.2.2. Kupunguza nakisi kwenye urari wa biashara na huduma kwa kuongeza mauzo ya bidhaa na huduma nje ya nchi
Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa mikakati ya Serikali iliyobainishwa katika Mpango ili kupunguza nakisi kwenye urari wa biashara na huduma kwa kuongeza mauzo ya bidhaa na huduma nje ya nchi. Hata hivyo, mikakati iliyobainishwa katika Mpango kwenye sekta za uzalishaji hasusan kilimo, mifugo na uvuvi ni sawa na ya miaka iliyopita. Vilevile, Kamati imebaini kwamba mikakati mingine ambayo Serikali imejiwekea haijabainishwa katika Mpango. Kamati inaishauri Serikali ibainishe mikakati ya

Kisekta ya kupunguza nakisi ya urari wa jumla katika Mpango na si kuachwa katika sekta husika.

5.0. UGHARAMIAJI WA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA 2024/25

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika mwaka wa fedha 2024/25, Serikali imepanga kutumia jumla ya **shilingi trilioni 15.32** kwa ajili ya kugharamia miradi ya maendeleo, sawa na **asilimia 32.32** ya bajeti yote ya mwaka 2024/25. Aidha, bajeti ya Maendeleo imeongezeka kutoka **shilingi trilioni 14.077** mwaka 2023/24 hadi **shilingi trilioni 15.325** smwaka 2024/25 sawa na ongezeko la **asilimia 8.8 (Trilioni 1.248)**. Kamati inaipongeza Serikali kwa kuendelea kuhakikisha kwamba inatenga kati ya **asilimia 30** hadi **40** ya Bajeti kwa ajili ya maendeleo kama inavyoonekana katika jedwali namba 5.

Jedwali Na. 5. Bajeti ya Maendeleo ya mwaka 2022/23 – 2024/25 (Shilingi Trilioni)

Mwaka	Bajeti ya Maendeleo	Jumla kuu ya Bajeti	Asilimia
2022/23	15.006	41.48	36.18
2023/24	14.077	43.34	32.48
2024/25	15.325	47.42	32.32

Chanzo. Hotuba za Bajeti na Kitabu cha hali ya Uchumi

5.1. Vyanzo Mbadala na Bunifu vya Kugharamia Miradi ya Maendeleo

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa vyanzo bunifu vya kugharamia Mpango vilivyotajwa katika Mpango wa mwaka 2024/25 na kubaini kwamba vyanzo hivyo vimebainishwa pia katika Mpango wa tatu Maendeleo wa Miaka mitano na havijawahi tumika. Vyanzo hivyo ni :-

- i. Hatifungani za Manispaa, Miundombinu, Buluu, Makampuni, Kiislamu pamona na Mazingira;
- ii. Dhamana za Muda wa Kati;
- iii. *Micro-Saving Bond na Lease Financing*; na
- iv. Mitaji ya muda mrefu kupitia utaratibu wa *syndication* na bima na ugharamiaji hatarishi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali katika mwaka 2024/25 kuanza kutumia vyanzo hivyo katika ugharamiaji wa miradi ya maendeleo. Aidha, ili Hatifungani za Halmashauri ziweze kutumika katika kugharamia miradi, Kamati inaishauri Serikali kuangalia upya utaratibu wa kuhamisha vyanzo vya Mapato ya Halmshauri kwenda Serikali kuu ili Halmashauri ziwe na uwezo wa kifedha kwa ajili ya kulipa riba na mtaji wa hatifungani zitakazotolewa.

5.2. Ushiriki wa Sekta Binafsi katika Kutekeleza Mpango

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mpango wa Maendeleo wa Tatu wa Miaka Mitano umebainisha kwamba sekta binafsi katika mwaka wa fedha 2024/25 inatarajiwa kuchangia kiasi cha **shilingi trilioni 12.297** katika utekelezaji wa Mpango. Hata hivyo, Kamati imebaini kwamba hakuna mfumo uliowekwa na Serikali ili kubaini ni kiasi gani cha rasilimali fedha kimewekezwa na sekta binafsi katika utekelezaji wa mpango kwa miaka mitatu iliyopita. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kupitia Ofisi ya Rais Mipango na Uwekezaji na kwa kushirikiana na Mamlaka nyingine za Serikali kama vile Ofisi ya Taifa ya Takwimu (NBS), Mamlaka ya Mapato Tanzania (TRA), Kituo cha Uwekezaji Tanzania (TIC), Wakala wa Usajili wa Biashara na Leseni (BRELLA) pamoja na Taasisi miamvuli

za sekta binafsi kuweka mfumo utakaosaidia kupata takwimu hizo muhimu wakati wa upimaji wa utekelezaji wa Mpango.

6.0. UFUATILIAJI, TATHMINI NA UTOAJI WA TAARIFA

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa Utekelezaji Mpango wa mwaka 2022/23 na kubaini kwamba katika mwaka wa fedha 2022/23 ni miradi **253** tu ndio iliyofanyiwa ufuatiliaji na tathmini. Aidha, Kamati imepitia orodha ya miradi iliyokuwa imebainishwa katika kitabu cha nne cha bajeti (Volume IV) kinachohusu makadirio ya bajeti ya miradi ya maendeleo (Public Expenditure Estimates Development Votes) na kubaini kwamba kwa mwaka wa fedha 2022/23 Serikali ilikuwa na takribani miradi **2,572**. Hivyo, miradi iliyofanyiwa ufuatiliaji na tathmini ni **asilimia 9.84** ya miradi yote ya Serikali.

Mheshimiwa Mwenyekiti, vilevile, Kamati imefanya uchambuzi wa Mfumo wa Ufuatiliaji na Tathmini uliopendekezwa katika Mpango na kubaini kwamba Mfumo huo unaongozwa na nyenzo zifuatazo: -

- i. Mkakati wa Ufuatiliaji na Tathmini wa Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano 2021/22 – 2025/26;
- ii. Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa Mwaka 2024/25;
- iii. Mwongozo wa Usimamizi wa Uwekezaji wa Umma;
- iv. Sheria ya Bajeti, Sura 439;
- v. Mpango Kazi na Mtiririko wa Mahitaji ya Fedha;
- vi. Waraka Na. 5 wa Hazina wa Mwaka 2020/21 Kuhusu Matumizi ya Mfumo wa Kitaifa wa Kusimamia Miradi ya Maendeleo (NPMIS); na
- vii. Waraka Na. 1 wa Hazina kuhusu Utekelezaji wa Bajeti.

Mheshimiwa Mwenyekiti, ukiondoa Sheria ya Bajeti, Sura 439 ambayo katika sehemu ya 5 ya Sheria hiyo imeweka masharti kuhusu Utekelezaji, Ufuatiliaji, Tathmini na Utoaji Taarifa wa Bajeti. nyenzo nyingine zimeshindwa kusimamia utekelezaji wa Miradi mbalimbali ya Serikali. Udhaifu katika Tathmini na Ufuatiliaji umekuwa ukionekana kwenye Taarifa ya Mbio za Mwenge na Ziara za Viongozi Wakuu wa Kitaifa wanapoibua ubadhilifu katika miradi na mapungufu katika utekelezaji wa miradi. Madhara ya kutokuwa na Sera pamoja na Sheria ya Tathmini na Ufuatiliaji ni: -

- i. Kuongezeka kwa gharama za miradi na miradi kutokukamilika kwa wakati;
- ii. Miradi kutekelezwa kwa muda mrefu kuliko uliokusudiwa
- iii. Miradi kutokufikia malengo yaliyokusudiwa; na
- iv. Miradi kutekelezwa chini ya kiwango.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kutokana na sababu hizi Kamati imekuwa ikiishauri Serikali kukamilisha utungaji wa Sera ya Ufuatiliaji na Tathmini na kisha kutunga Sheria ambayo itabainisha mgawanyo wa majukumu na adhabu katika kufanya Ufuatiliaji na Tathmini. Aidha, pamoja na nia ya Serikali ya kuanzisha nafasi ya Naibu Mtendaji Mkuu wa Tume ya Mipango atakayeshughulikia masuala ya ufuatiliaji na tathmini, nia hii haitoleta manufaa yanayotarajiwa kutokana na kukosekana kwa Sera na Sheria ambazo ndio msingi katika masuala ya Ufuatiliaji na Tathmini.

7.0. VIHATARISHI NA MIKAKATI YA KUKABILIANA NAVYO

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa vihatarishi pamoja na mikakati ya kukabiliana navyo na kubaini kwamba, vihatarishi hivyo vimegawanyika katika makundi makuu matatu. Vihatarishi vya Kimkakati (*Strategic Risks*), vihatarishi vya

Kifedha (*Financial Risks*) na vihatarishi vya utekelezaji (*Operation Risks*). Kamati imebaini kwamba vihatarishi vya utekelezaji (*Operation Risks*) ni kati ya vihatarishi vinavyoweza kudhibitiwa kirahisi ukilinganisha na vihatarishi vingine. Kwa upande wa vihatarishi vya kimkakati na kifedha endapo vihatarishi vitajitokeza ni wazi kwamba vitaathiri utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Mwaka 2024/25.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba vihatarishi hivyo vinakuwa na Mpango wa Usimamizi wa vihatarishi kwa Wizara, Idara, Mamlaka na Taasisi zinazojitegemea ili kuhakikisha kwamba vinapojitokeza madhara yake hayawi makubwa. Aidha, ni vyema Serikali ikapitia na kuongeza mikakati ya kudhibiti uharibifu wa mazingira kwa kutenga fedha za kutosha kwenye Mfuko wa Mazingira na Taasisi zinazosimamia mazingira ili kurejesha mazingira yaliyoharibika katika hali yake ya awali.

8.0. MAPUNGUFU YA UJUMLA YALIYOBAINIKA KWENYE MPANGO WA MWAKA 2024/25

Mheshimiwa Mwenyekiti, mapungufu mengine yaliyobainika katika Mpango wa Maendeleo wa mwaka 2024/25 ni:-

- i. Taarifa ya Mapendekezo ya Mpango haijaweza kuainisha ajira zilizozalishwa kutokana na utekelezaji wa miradi ya maendeleo ya mwaka 2022/23;
- ii. Miradi iliyokamilika katika mwaka wa fedha 2021/22 kuendelea kutolewa Taarifa kama vile imekamilika katika Mwaka 2022/23;
- iii. Taarifa ya Utekelezaji wa Miradi ya Maendeleo katika Utekelezaji wa Mpango haijabainisha manufaa yanayotarajiwa kupatikana mara baada ya miradi hiyo kukamilika;

- iv. Baadhi ya miradi ya maendeleo kutobainishwa maeneo ambayo inatekelezwa;

9.0. MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA TAIFA 2024/25

9.1. Ukusanyaji wa Mapato

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa ukuaji wa mapato kutoka vyanzo vya ndani vya mapato kwa miaka mitano iliyopita 2017/18 - 2022/23. Takwimu zinaonyesha kwamba mapato ya kodi, mapato yasiyo ya kodi na mapato ya Halmashauri yalikuwa kwa wastani wa **asilimia 10.5, 2.5 na 14.9** mtawalia. Hivyo, makisio ya ukuaji wa ukusanyaji wa mapato ndani kwa **asilimia 10.5** unaweza kufikiwa.

9.2. Vihatarishi vya Madeni Sanjari

Mheshimiwa Mwenyekiti, Sheria ya Mikopo na dhamana ya Serikali Sura ya 134 inatoa fursa kwa Serikali kutoa dhamana kwa mashirika ya umma ili yaweze kukopa katika mablenki na taasisi za kifedha kwa lengo la kupata mitaji. Hata hivyo, endapo shirika la umma lililopewa dhamana likishindwa kulipa mkopo Serikali inawajibika kurejesha mkopo kwa niaba ya shirika au kampuni husika iliyodhaminiwa. Endapo hali hii itajitokeza ni wazi kwamba itaongezea na itaathiri deni la Serikali na Bajeti ya Serikali. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kufanya tathmini ya uwezo wa kulipa deni la Serikali endapo madeni sanjari yatatakiwa kulipwa na Serikali. Vilevile, ni vyema makampuni ya Serikali yanayojiendesha kibiashara kutafuta mitaji katika masoko ya mitaji kama vile

(*Dar es salaam Stock Exchange-DSE*) ili kupunguza mahitaji ya kudhaminiwa na Serikali.

9.3. Hatua za Kukabiliana na Vihatarishi

Mheshimiwa Mwenyekiti, Serikali inaendelea kusimamia utekelezaji wa Mwongozo wa Taifa wa Kuandaa na Kusimamia Mfumo wa Usimamizi wa Vihatarishi Katika Taasisi za Umma. Kamati imebaini kwamba, Mfumo wa Usimamizi wa Vihatarishi katika Sekta ya Umma unaotumika hivi sasa ni wa mwaka 2012. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kupitia upya Mfumo wa Usimamizi wa Vihatarishi katika sekta ya umma ili uendane na wakati.

9.4. Ratiba ya Maandalizi ya Mpango na Bajeti

Mheshimiwa Mwenyekiti, mwongozo unawaelekeza maafisa masuuli wa Wizara, Idara zinazojitegemea na Wakala, Ofisi za Wakuu wa Mkoa, Mamlaka za Serikali za Mitaa, Taasisi na Mashirika ya Umma kuanza maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Muda wa Kati (*Medium Term Expenditure Framework-MTEF*) mara baada ya Mwongozo kuidhinishwa. Hata hivyo, Kamati imebaini kwamba ukomo wa bajeti kwa mafungu mbalimbali unatolewa mwezi Machi, 2024 mara baada ya Mpango na Mwongozo kuwasilishwa Bungeni. Hatua hii hulazimu baadhi ya Maafisa Masuuli kubadili bajeti zao na kuandaa vitabu kwa ajili ya Kamati za Bunge, vinavyoendana na ukomo uliotolewa.

Mheshimiwa Mwenyekiti, ratiba hii imekuwa na madhara kwa Serikali za Mitaa hasa pale ambapo bajeti inakuwa imekwisha pitishwa na vikao vyote vya Halmashauri na kikao cha Ushauri wa Mkoa (RCC). Hivyo mabadiliko hufanywa na Mkurugenzi bila kushirikisha vikao vya maamuzi. Kamati

inaishauri Serikali kuwa ni vyema mwongozo wa uandaaji wa Bajeti utakapotolewa uende sanjari na ukomo wa kila fungu na endapo mabadiliko yanafanyika yawe ni ya kuongeza Bajeti na si kupunguza.

9.5. Uwasilishaji na Uchambuzi wa Mpango na Bajeti

Mheshimiwa Mwenyekiti, Wizara, Idara zinazojitegemea, Wakala za Serikali na Ofisi za Wakuu wa Mikoa zinatakiwa kuwasilisha Wizara ya Fedha nakala mango (*hard copy*) mbili (2) ya makadirio ya mapato na matumizi ya fungu husika, siku tano (5) kabla ya kuanza uchambuzi kwa kuzingatia ratiba ya uchambuzi. Kwa kuwa makadirio ya mapato na matumizi ya fungu husika hufanyika kwa kutumia mifumo ya CBMS na PlanRep, Kamati inaishauri Serikali kuboresha mifumo hii, ili Taarifa zinazowasilishwa kwa nakala mango zipatikane kupitia mifumo. Lengo ni kupunguza gharama za kusafiri kwa ajili ya kuwasilisha nakala mango.

9.6. Kiwango cha Ubadilishaji Fedha

Mheshimiwa Mwenyekiti, mwongozo unaonyesha kwamba katika maandalizi ya Mpango na Bajeti kwa Mwaka 2024/25, Maafisa Masuuli wanaelekezwa kutumia kiwango elekezi cha ubadilishaji wa fedha za kigeni ambacho ni **dola moja ya Marekani kwa shilingi za Tanzania 2,555**. Kamati imebaini kwamba viwango vya ubadilishaji fedha nchini kwenye mikataba hutumika kwa namna mbili. Moja ni kiwango kilichokubalika katika mkataba na pili ni kutokana na kiwango cha kubadilisha fedha cha siku husika kwa mujibu wa Taarifa za Benki Kuu. Hivyo Kamati inaishauri Serikali ni vyema Maafisa Masuuli watumie kiwango cha ubadilishaji fedha cha siku husika kwa mujibu wa Taarifa za Benki Kuu wakati wa

kufanya malipo ya bidhaa na huduma au siku mkataba unapoingiwa ili kutopoteza fedha za Serikali endapo kiwango hiki kitakuwa kikubwa kuliko bei ya soko.

9.7. Bajeti ya Maendeleo

Mheshimiwa Mwenyekiti, Bunge lilitunga Sheria mpya ya Ununuzi wa Umma Sura 410. Kifungu cha 56(3) kinataka taasisi nunuzi kutoa upendeleo kwa zabuni za baadhi ya bidhaa zilizotengenezwa, zilizochimbwa au kuzalishwa nchini kwa kuzingatia masharti yatakayoainishwa katika kanuni. Kamati imebaini kwamba kanuni za Sheria Mpya ya Ununuzi wa Umma zinatarajiwa kuongeza kiwango cha upendeleo wa ndani kutoka **Shilingi bilioni 5** hadi **Bilioni 50** hazijatangazwa. Hivyo, Kamati inaitaka Serikali kukamilisha mapema iwezekanavyo Kanuni hizo na kuzitangaza kwenye gazeti la Serikali kabla ya mwaka wa fedha 2024/25 kuanza.

9.8. Mkakati wa Kuongeza Fedha za Kigeni

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imebaini kwamba mikakati ya Serikali wa kuongeza fedha za kigeni nchini, hauendi sanjari na mkakati wa kupunguza matumizi ya fedha za kigeni kwa Wizara, Idara, Wakala na Taasisi za Serikali. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuweka sharti la lazima, kwa maafisa masuuli wote kuhakikisha kwamba ununuzi wa bidhaa na huduma kuanzia mwaka wa fedha 2024/25 kipaumbele kiwe kwa bidhaa na huduma zinazozalishwa na kupatikana nchini kabla ya kuagiza au kununua bidhaa na huduma nje ya nchi.

9.9. Udhibiti wa Ununuzi kwa Kutumia Rasilimali za Ndani (Force Account)

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imebaini kwamba katika kudhibiti matumizi ya fedha za umma, Maafisa Masuuli wameelekezwa kuzingatia Mwongozo wa utaratibu wa Matumizi ya rasilimali za ndani (*Force Account*) wa mwaka 2020 katika utekelezaji wa miradi ili kupunguza gharama. Kwa kuwa kifungu 75(2) cha Sheria mpya ya Ununuzi wa Umma ya mwaka 2023, Sura 410, kimefanya mabadiliko katika baadhi ya masharti yaliyokuwepo kwenye utaratibu wa Matumizi ya rasilimali za ndani (*Force Account*) wa awali, Kamati inaishauri Serikali kuandaa mwongozo mpya wa mwaka 2023.

9.10. Maelekezo kwa Ofisi za Wakuu wa Mikoa na Mamlaka za Serikali za Mitaa

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mwongozo haukutoa maelekezo kwa maafisa masuuli wa ofisi za Wakuu wa Mikoa na Mamlaka za Serikali za Mitaa kutenga fedha kwa ajili ya kufanya Ufuatiliaji na Tathimini. Kamati inaitaka Serikali kuweka sharti la lazima kwa maafisa masuuli wote kutenga fedha kwa ajili ya Ufuatiliaji na Tathimini ya miradi ya maendeleo katika ofisi zote za umma zenye miradi.

10.0. MAONI YA JUMLA

10.1. Miradi ya Kielelezo ya Muda Mrefu Ambayo Haijakamilika

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa miradi ya kielelezo ambayo imekuwa haitekelezwi kwa muda mrefu ili kubaini changamoto zinazoikabili. Miradi hiyo ni Mradi wa Magadi Soda Engaruka, Makaa ya Mawe Mchuchuma na Chuma Liganga, Eneo Maalumu la Uwekezaji Bagamoyo,

Mradi wa kufua umeme wa maji wa Rumakali (**MW 222**), Mradi wa kufua umeme wa maji wa Ruhudji (**MW 358**) na Miradi ya kuendeleza maeneo huru ya kuongeza mauzo nje (*Special Economic Zone-SEZ*) na (*Export Processing Zone-EPZ*). Masuala yaliyobainika ni kama ifuatavyo:-

- i. kukosekana kwa fedha kwa ajili ya kutekeleza miradi hiyo;
- ii. kutokufanyika kwa upembuzi yakinifu na upembuzi wa kina kabla ya kuweka miradi ya kimkakati kwenye Mpango;
- iii. kutolipa fidia kwa maeneo ambayo miradi inatarajiwa kutekelezwa;
- iv. miradi ya kimkakati kuwa mingi ukilinganisha na uwezo wa Bajeti ya Serikali kila mwaka;
- v. kukosekana kwa fedha kwa ajili ya kulipia leseni zinazotolewa na Wizara;
- vi. ushirikishwaji duni wa Sekta Binafsi katika utekelezaji wa miradi; na
- vii. miradi kutekelezwa kwa kutegemea Bajeti ya Serikali pekee.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati ina ushauri ufuatao ili kutanzua vikwazo vya utekelezaji wa miradi hiyo:-

- i. Kutekeleza miradi michache yenye manufaa itakayo kamilika kwa wakati kuliko kuwa na miradi mingi isiyokamilika kwa wakati;
- ii. Miradi yenye sura ya kibiashara itekelezwe kwa ushirikiano na Sekta Binafsi kwa Mfumo wa Ubia baina ya Sekta ya Umma na Sekta Binafsi (PPP);

- iii. Kuhakikisha kwamba miradi ya madini adimu inatekelezwa kwa wakati ili matumizi yake yasipitwe na wakati na hivyo kushindwa kuliletea Taifa manufaa;
- iv. Kulipa fidia ya miradi kabla ya kuanza hatua za utekelezaji;
- v. Kuanzisha utaratibu maalumu wa kusamehe ada za leseni kwa miradi ambayo inamilikiwa na Taasisi za Serikali na inatakiwa kulipa ada ya leseni kwa Taasisi nyingine ya Serikali;
- vi. Kuandaa miundombinu ya msingi kabla ya kuanza kutekeleza mradi;
- vii. Serikali kupitia Tume ya Mipango kuanzisha kitengo mahsusi cha kusanifu na kuhakiki ubora wa miradi iliyo sanifiwa ili kukabiliana na changamoto ya usanifu duni; na
- viii. Kuhakikisha kwamba hatua zote za Mradi kama vile usanifu wa awali na usanifu wa kina zinakamilika kabla ya kuanza kutekeleza mradi.

10.2. Wizara, Idara, Mamlaka na Taasisi za Umma Kutoshirikiana wakati wa Kupanga na Kutekeleza Miradi

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imebaini kwamba Wizara, Idara na Taasisi za Umma hazishirikiani katika kutekeleza miradi. Hali hii imesababisha baadhi ya Taasisi kutekeleza miradi katika ngazi ya Serikali za Mitaa lakini uratibu na usimamizi hufanyika Serikali Kuu na hivyo miradi kukosa uangalizi na kutekelezwa chini ya kiwango.

Mheshimiwa Mwenyekiti, mfano mwingine ni Wizara ya Maji, Wizara ya Kilimo, Wizara ya Mifugo na Uvuvi, na Ofisi ya Makamu wa Rais - Mazingira. Wizara zote hizi zinachimba

mabwawa na visima kwa matumizi tofauti, mfano mabwawa ya kilimo, uvuvi na umwagiliaji. Miradi hii inaweza kutekelezwa na Wizara moja ya maji na bwawa hilo likatumika kwa shughuli za kilimo, uvuvi na umwagiliaji. Kukosekana kwa ushirikiano kunasababisha uwepo wa mabwawa madogo na visima vifupi visivyokuwa na tija. Aidha, Kamati inaishauri Serikali kwamba Wizara zinapotekeleza miradi ambayo ama inashabihiana au ni mtambuka wahusika wote washirikishwe na Fedha zitengwe kupitia Fungu moja kuliko kutawanya fedha kidogo kidogo katika mafungu mengi.

10.3. Ushirikiano wa Kimataifa na Uchumi wa Kidiplomasia

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa miradi inayotekelezwa na Wizara ya Mambo ya Nje na Ushirikiano wa Afrika Mashariki na kubaini kwamba imejikita katika kujenga vitega uchumi, ofisi na makazi ya Watumishi na Balozi nje ya nchi kwa lengo la kuboresha miundombinu na kuongeza mapato. Kamati inashauri Balozi zetu pia kujikita katika dhana ya Uchumi wa Kidiplomasia yenye lengo la kujenga ushirikiano wa Kimataifa, kuongeza uwekezaji wa kigeni, biashara ya bidhaa na huduma nje ya nchi, na kusaidia nchi kujinasua kwenye umaskini na mdororo wa uchumi. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba katika Mpango wa Maendeleo wa mwaka 2024/25 Ofisi za Balozi zinatekeleza majukumu yanayoakisi dhana ya Uchumi wa Kidiplomasia pamoja na kuimarisha miundombinu yake.

10.4. Uwekezaji katika Taasisi na Mashirika ya Umma

Mheshimiwa Mwenyekiti, uwekezaji katika Taasisi na Mashirika ya Umma umeongezeka kutoka **shilingi trilioni 67.79** mwaka 2020/21 hadi **shilingi trilioni 70.67** mwaka 2021/22 sawa na ongezeko la **asilimia 4.24**. Uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa mapato yasiyo ya kodi yanayokusanywa na Ofisi ya Msajili wa Hazina hayaakisi uwekezaji uliofanywa na Serikali. Ambapo, katika mwaka 2022/23 Ofisi ya Msajili wa Hazina ilikusanya **shilingi trilioni 1.011** ukilinganisha na uwekezaji wa **shilingi trilioni 70.67**. Aidha, uwekezaji huu ni kwa mashirika yote, yanayojiendesha kibiashara na yanayotoa huduma. Kamati inashauri masuala yafuatayo kuhusiana na ofisi hii:-

- i. Kutenganisha mitaji iliyotolewa na Serikali kwa Mashirika yanayotoa huduma na yanayojiendesha kibiashara ili kupima ufanisi wa Ofisi ya Msajili wa Hazina katika kukusanya mapato na kupima ufanisi wa utendaji kazi wa Mashirika;
- ii. Kupitia upya Sheria ya Msajili wa Hazina ili kuondoa mapungufu yaliyopo na kuakisi muelekeo mpya na majukumu ya ofisi hiyo;
- iii. Kuanzisha Mamlaka ya Uwekezaji wa Umma (Public Investment Authority);
- iv. Kuanzisha Mfuko wa Uwekezaji wa Umma ambao utatumika kuwezesha kimtaji Mashirika ya Umma yanayojiendesha kibiashara; na

- v. Kuainisha vyanzo vya mapato kwa ajili ya Mfuko wa Uwekezaji.

10.5. Ubia Baina ya Sekta ya Umma na Sekta Binafsi (PPP)

Mheshimiwa Mwenyekiti, Sheria ya Ubia baina ya Sekta ya Umma na Sekta Binafsi Sura 103 imefanyiwa marekebisho makubwa mara mbili mwaka 2018 na 2023. Lengo la marekebisho ilikuwa ni kutatua changamoto zilizokuwa zinakwamisha utekelezaji wa miradi kwa njia ya ubia. Hata hivyo, utekelezaji wa miradi kwa njia hii umekuwa si wa mafanikio na orodha ya miradi hiyo imekuwa ikijirudia kila mwaka. Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba changamoto inayokabili utekelezaji wa miradi kwa njia ya PPP ni mtazamo hasi wa watumishi wa umma kutumia njia hii kutekeleza miradi na kukosekana kwa fedha kwa ajili ya kuandaa maandiko yanayokidhi vigezo vya miradi inayotekelezwa kwa njia hii.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali katika mwaka wa fedha 2024/25 kuwaelekeza Maafisa masuuli kubainisha miradi yote iliyopo katika maeneo yao inayoweza kutekelezwa kwa mfumo wa PPP. Aidha, Serikali itenge Bajeti ya kutosha katika Mfuko wa Uwezeshaji wa Miradi ya PPP (PPP Facilitation Fund) ili zitumike kuandaa maandiko yatakayowezesha miradi kutekelezwa kwa njia ya PPP.

10.6. Mwenendo wa Soko la Hisa

Mheshimiwa Mwenyekiti, Sheria ya Mawasiliano ya kieletroniki na Posta, Sura 306 kama ilivyofanyiwa marekebisho kupitia Sheria ya Fedha ya Mwaka 2016,

inazitaka kampuni zote za mawasiliano kujiorodhesha kwenye Soko la Hisa la Dar-es-salaam. Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba kwa takribani miaka 7 ni kampuni moja tu ya mawasiliano ya Vodacom ambayo imejiorodhesha katika soko. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha makampuni yote ya mawasiliano yanatekeleza takwa hilo la kisheria ili watanzania wanufaike na mapato yanayotokana na sekta hiyo.

10.7. Kuanzishwa kwa Mabaraza ya Biashara Kwenye nchi ambazo ni wabia wakubwa wa Biashara (*Tanzania Business Council – TBC*)

Mheshimiwa Mwenyekiti, kati ya maeneo ya kipaumbele kwa mwaka 2024/25 ni pamoja na kuimarisha utendaji wa mabaraza ya biashara katika ngazi za Mikoa na Wilaya. Kamati inaishauri Serikali itekeleze kipaumbele hiki na Balozi zetu zilizopo kwenye nchi ambazo ni wabia wakubwa wa biashara na Tanzania, kama vile China, India Falme za Kiarabu, Afrika ya Kusini, Kongo DRC, Rwanda, Burundi, Kenya na Zambia. Mabaraza haya yatakuwa kama kitovu cha biashara kati ya wafanyabishara wa kitanzania na nchi hizo. Pamoja na kuwa kitovu, mabaraza haya yatahusika na utoaji wa taarifa mbalimbali za mabadiliko ya kisheria katika nchi hizo.

10.8. Uwezeshaji wananchi Kiuchumi (*Economic Empowerment*)

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa Mpango wa Mwaka mmoja na kubaini kwamba hatua mbalimbali zinazochukuliwa na Serikali kuwezesha wananchi

zimetawanyika katika sekta mbalimbali na hivyo ni vigumu kupima ufanisi wake. Hata hivyo, pamoja na uwepo wa Sheria ya Uwezeshaji Wananchi Kiuchumi ya Mwaka 2004 (*The Economic Empowerment Act*) iliyoanzisha Baraza la Uratibu wa Uwezeshaji Wananchi Kiuchumi (*National Economic Empowerment Council*), Baraza hilo halijaweza kusimamia jitihada za uwezeshaji na badala yake limekuwa ni chombo cha uratibu wa shughuli za uwezeshaji. Hivyo, Kamati inashauri Serikali kuipitia upya Sera na Sheria ya Uwezeshaji Wananchi Kiuchumi ili Sheria hiyo ijumuishe hatua zote za uwezeshaji zilizotawanyika katika sekta na sheria mbalimbali ili zisimamiwe na Sheria moja.

10.9. Tofauti ya Takwimu za Serikali

Mheshimiwa Mwenyekiti, moja ya changamoto ambayo Kamati imekuwa ikikumbana nayo kwa kipindi kirefu ni utofauti wa Takwimu za Serikali. Utofauti huo unaonekana katika Taarifa mbalimbali za Serikali katika kipindi kimoja au Taasisi mbili za Serikali kutoa Takwimu zinazotofautiana juu ya suala moja. Utofauti huu umekuwa unaleta mkanganyiko katika uchambuzi hasa pale ambapo ushauri wa kamati unahitaji takwimu. Hivyo, Kamati inaitaka Serikali kuhakikisha katika mwaka wa fedha 2024/25 Takwimu zinazowasilishwa ziwe zimefanyiwa marejeo na kuhakikisha kuwa ni za uhakika ili Kamati iweze kushauri vyema.

10.10. Ujenzi wa Ofisi za Mwanasheria Mkuu wa Serikali

Mheshimiwa Mwenyekiti, moja ya changamoto ambayo inaikabili Serikali ni uvunjaji wa Mikataba bila kufuata Sheria au Mikataba kutofanyiwa upekuzi na upembuzi wa kutosha

kabla ya kusainiwa. Hata hivyo, Ofisi inayotakiwa kusimamia na kutekeleza majukumu hayo ipo katika Mikoa minne tu ya Tanzania. Hivyo, kuna ulazima wa Serikali kuongeza kasi ya ujenzi wa Ofisi za Mwanasheria Mkuu wa Serikali walau kwa kila kanda ili zitoe Huduma ya ushauri kwenye mikataba kwa ufanisi.

10.11. Reli ya TAZARA (*Cape Gauge Railway-CGR*)

Mheshimiwa Mwenyekiti, kutokana na uwekezaji unaofanyika katika Bandari ya Dar es Salaam ili kuongeza ufanisi katika upokeaji wa meli na uondoshaji wa mizigo ni wazi kwamba Reli ya TAZARA itahitajika kwa kiasi kikubwa. Reli hii itasaidia kusafirisha mizigo inayoenda katika nchi za Zambia, Malawi na DRC Kongo. Hata hivyo, moja ya changamoto inayokwamisha uwekezaji katika Reli ya TAZARA kwa muda mrefu ni Sheria inayosimamia uendeshaji wa reli hiyo. Kamati inaishauri Serikali kuharakisha mchakato wa mabadiliko ya Sheria hiyo ili uwekezaji ufanyike na Reli hii isaidie katika uondoshaji wa mizigo katika bandari ya Dar es Salaam.

10.12. Miradi ya Nishati

Mheshimiwa Mwenyekiti, Sekta ya Nishati katika siku za hivi karibuni imekumbwa na changamoto ya upatikanaji wa umeme wa uhakika. Hata hivyo, Kamati imebaini kwamba Taifa limebarikiwa na vyanzo vingi vya kuzalisha umeme lakini havitumiki kikamilifu. Aidha, Kamati imefanya tathmini na kubaini kwamba changamoto kubwa iliyopo ni upatikanaji wa fedha kwa ajili ya kutekeleza miradi katika sekta hiyo. Kamati, inaishauri Serikali kutumia njia ya ubia ili kupata fedha za

kuwekeza katika uzalishaji wa umeme kwa kutumia upepo, makaa ya mawe, jua na jotoardhi

10.13. Mradi wa BBT (Building Better Tomorrow)

Mheshimiwa Mwenyekiti, mradi wa Building Better Tomorrow - BBT unatekelezwa kupitia fedha za mkopo wa ECF kutoka Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF). Mradi huo unatekelezwa na Wizara ya Kilimo na Wizara ya Mifugo na Uvuvi. Lengo la mradi huu ni kuongeza ushiriki wa vijana katika kilimo kwa kuwapatia mafunzo kuhusu kilimo cha kisasa, mifugo na uvuvi, kuwafadhili vijana mashamba, mitaji pamoja na kuwaunganisha kwenye fursa za masoko. Jumla ya **shilingi bilioni 100** zilitengwa kwa ajili ya wizara ya kilimo na **bilioni 29.72** kwa Wizara ya Ufugaji katika mwaka wa fedha 2022/23.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Taarifa ya mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo imebainisha kwamba mradi wa BBT umefikia katika hatua zifuatazo: Kubainisha, kupima na kuweka mawe ya upimaji kwa ajili ya kuyapatia hati miliki mashamba makubwa ya pamoja, kukamilika mafunzo ya kilimo biashara kwa vijana 812 wa BBT katika vituo atamizi, na kulipa fidia ya shamba la Chinangali lenye ukubwa wa ekari 400, kutolewa kwa mafunzo kwa vijana 200 wanaojishughulisha na uvuvi na ukuzaji viumbe maji na ufugaji kwa vitendo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imechambua mradi huu na inapenda kutoa ushauri ufuatao:-

- i. Serikali ina miliki mashamba ambayo tayari yameshapimwa na kuandaliwa lakini hayatumiki mfano,

mashamba ya Jeshi la Kujenga Taifa (JKT), mashamba ya TIC, mashamba ya magereza, na mashamba yaliyo chini ya Ofisi ya Msajili wa Hazina (OHM) . Hivyo Kamati inaishauri Serikali kutumia mashamba hayo kwa ajili ya kutekeleza mradi huu ili ikusaidia kupungunza gharama zinazotumika kupima na kuandaa mashamba mapya.

- ii. Kwa kuwa kuna vyyuo vinavyotoa mafunzo ya kilimo na ufugaji nchini kama vile Chuo Kikuu cha Kilimo cha Sokoine, na uwepo wa wahitimu wenye ujuzi na utaalumu wa masuala ya kilimo na mifugo ambao hawana ajira. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba kunakuwa na uwiano wa walau asilimia 50 kwa 50 kwa vijana wenye ujuzi wa masuala ya kilimo, ufugaji na uvuvi, na vijana wasiokuwa na ujuzi ili kusaidia kupunguza gharama za kutoa mafunzo na kuongeza ufanisi katika utekelezaji wa mradi huo.

10.14. Udhhibiti wa Matumizi ya Serikali

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi kuhusu utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kwa miaka mitano (2018/19 – 2022/23) na kubaini kwamba kiasi cha kutokufikia malengo ya bajeti kimepungua kutoka **asilimia 16** mwaka 2018/19 hadi **asilimia 1.5** mwaka 2022/23. Takwimu hizi zinaonyesha kuwa makadirio ya makusanyo ya mapato yamekuwa na uhakika na hivyo kupunguza nakisi kati ya kiasi kilichokadiriwa na makusanyo halisi. Kamati inaipongeza Serikali kwa jitihada inazofanya katika kuimarisha ukusanyaji wa mapato ili yakidhi mahitaji ya bajeti. Hata hivyo, Kamati inaishauri Serikali ifanye mapitio ya matumizi ya Umma ili kuhakikisha kwamba matumizi hayo yanaenda sanjari na

mapato (public expenditure review). Vilevile, kuhakikisha kwamba matumizi ya maeneo ya kipaumbele yanazingatiwa kwanza na kudhibiti matumizi yasiyo ya lazima.

**Jedwali Na.6 Mwenendo wa Utekelezaji wa Bajeti ya Serikali
(Shilingi trilioni)**

Mwaka wa Fedha	Maoteo ya Bajeti	Bajeti Halisi	Asilimia	Tofauti ya makisio na Halisi	Asilimia ya kutofikia lengo
2018/19	32.50	27.30	84.0	(5.20)	16.0
2019/20	33.10	29.50	89.1	(3.60)	10.9
2020/21	34.90	32.30	92.6	(2.60)	7.4
2021/22	37.90	37.20	98.2	(0.70)	1.8
2022/23	41.50	40.90	98.5	(0.60)	1.5

Chanzo: Hotuba za Bajeti na Sheria za Matumizi

11.0. HITIMISHO

Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba nitumie fursa hii kukupongeza kwa kuchaguliwa kuwa Rais wa Umoja wa Mabunge Duniani (IPU), hakika umethibitisha uwezo wako kwa Taifa na Kimataifa katika kusimamia shughuli za Kibunge. Aidha, napenda kumshukuru Mhe. Mussa Azzan Zungu, Mb na Naibu Spika kwa ushirikiano wake na Kamati katika kipindi chote cha utendaji kazi wake. Vilevile nitumie fursa hii kumpongeza Mhe. Dkt. Doto Mashaka Biteko Naibu Waziri Mkuu kwa kuteuliwa na Rais Kushika wadhifa huo, Tunaamini chini ya Uongozi wa Mhe. Kassim Majaliwa Majaliwa, Mb Waziri Mkuu wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania mtakuwa nguzo imara katika kusimamia shughuli za Serikali.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa namna ya kipekee naomba niwashukuru Mhe. Prof. Kitila Mkumbo, Mb Waziri Waziri wa Nchi Ofisi ya Rais Mipango na Uwekezaji, Mheshimiwa Dkt. Mwigulu

Nchemba Mb, Waziri wa Fedha pamoja na Mheshimiwa Hamad Hassan Chande, Mb Naibu Waziri wa Fedha kwa ushirikiano wao na Kamati. Aidha, Kamati inawashukuru Dkt. Natu Mwamba, Katibu Mkuu Wizara ya Fedha, Dkt. Tausi Kida, Katibu Mkuu Ofisi ya Rais Mipango na Uwekezaji na Ndg. Lawrence Mafuru Katibu Mtendaji Tume ya Mipango kwa kushirikiana na Kamati wakati wa majadiliano ya Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo ya Taifa wa mwaka 2024/25 pamoja na Mwongozo wa Uandaaji wa Mpango na Bajeti kwa mwaka wa fedha 2024/25.

Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba kuwapongeza Wajumbe wa Kamati wakiongozwa na Mhe. Omari Mohamed Kigua, Mb Makamu Mwenyekiti wa Kamati kwa umahiri na ushirikiano wao katika kuchambua Mpango na Mwongozo ili kuuboresha hadi kufikia hatua hii. Naomba kuwatambua Wajumbe hao kama ifuatavyo: -

1.	Mhe. Daniel Baran Sillo, Mb	Mwenyekiti
2.	Mhe. Omari Mohamed Kigua, Mb	M/Mwenyekiti
3.	Mhe. Shamsi Vuai Nahodha, Mb	Mjumbe
4.	Mhe. Mariam Madalu Nyoka, Mb	Mjumbe
5.	Mhe. Dkt. Charles Stephen Kimei, Mb	Mjumbe
6.	Mhe. Josephat Sinkamba Kandege, Mb	Mjumbe
7.	Mhe. Leah Jeremiah Komanya, Mb	Mjumbe
8.	Mhe. Juma Hamad Omar, Mb	Mjumbe
9.	Mhe. Subira Khamis Mgalu, Mb	Mjumbe
10.	Mhe. Shally Josepha Raymond, Mb	Mjumbe
11.	Mhe. Stella Alex Ikupa, Mb	Mjumbe
12.	Mhe. Jonas William Mbunda, Mb	Mjumbe
13.	Mhe. Zainab Athumani Katimba, Mb	Mjumbe
14.	Mhe. Kwagilwa Reuben Nhamanilo, Mb	Mjumbe
15.	Mhe. Bahati Khamis Kombo, Mb	Mjumbe

16. Mhe. Vedastus Manyinyi Mathayo, Mb	Mjumbe
17. Mhe. Omar Ali Omar, Mb	Mjumbe
18. Mhe. Zaytun Seif Swai, Mb	Mjumbe
19. Mhe. Oran Manase Njeza, Mb	Mjumbe
20. Mhe. Rashid Abdallah Rashid, Mb	Mjumbe
21. Mhe. Joseph Zacharius Kamonga, Mb	Mjumbe

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa namna ya kipekee nimshukuru pia Katibu wa Bunge Bi. Nanelwa J. Mwihambi, *ndc* kwa kuiwezesha Kamati kutekeleza majukumu yake kikamilifu. Aidha, napenda kuishukuru Sekretarieti ya Kamati ya Bajeti ikiongozwa na Mkurugenzi wa Idara ya Bajeti Ndg. Michael Kadebe akishirikiana na Mkurugenzi Msaidizi Ndg. Emmanuel Rhobi, Makatibu wa Kamati Ndg. Lilian Masabala, Ndg. Wilfred Akasi, Ndg. Jenifer Maurice na Ndg. Trifina Karaguza, kwa kuipatia Kamati ushauri wa kitaalamu na hatimaye kukamilika kwa taarifa hii kwa wakati.

Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba kuwasilisha na naunga mkono hoja.

Daniel Baran Sillo,

MWENYEKITI

KAMATI YA BUNGE YA BAJETI

06 Novemba, 2023

Jedwali Na. 5. Ukuaji Wa Ukusanyaji wa Mapato Kuanzia Mwaka 2017/18 - 2023/24 (Shilingi bilioni)

YANZO VYA MAPATO	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25
Mapato ya Kodi	15,208	15,524	17,624	17,624	20,931	23,653	26,725	29,520
Ukuaji wa Mapato ya kodi		2.07	13.53	0	18.76	13	9.5	10.46
Mapato yasiyo ya kikodi	2,238	2,159	2,700	2,213	3,353	2,647	3,512	3,600
Ukuaji wa Mapato yasiyo ya Kikodi		-3.5	25.1	-18	51.5	32.7	17.5	2.51
Mapato ya Halmashauri	541.5	735.59	699.05	814.96	889.47	1,021	1,144	1,315
Ukuaji wa mapato ya Halmashauri		35.84	95.03	16.58	9.14	14.79	34.3	14.95
JUMLA	17,987.5	18,418.59	21,023.05	20,651.96	25,173.14	27,321	31,381	34,435
UKUAJI WA JUMLA WA MAPATO YA NDANI		2.1	13.5	0.0	18.8	13.0	13.0	10.5

Chanzo: Hotuba za Bajeti na Taarifa ya Utekelezaji wa Bajeti Kila mwaka

